

ROMSICS IGNÁC MAGYARORSZÁG 20. SZÁZADI TÖRTÉNETÉRŐL

Már a Kádár-korszak utolsó évtizedében, még inkább a rendszerváltozás óta élénk az érdeklődés századunk magyar története iránt, amelyet most már tabuk nélkül és eredeti források alapján lehet megírni. Csak két újabb munkára utalnék. *Ormos Mária* Magyarország a két világháború között 1914—1945 címen jelentetett meg könyvet 1998-ban Debrecenben. Ez a korszak újszerű átértékelése, a legújabb, jó részt saját kutatásai alapján, csak a lényeges mozzanatok kiemelése. *A Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos* professzorok által szerkesztett 20. századi magyar történelem 1900—1994 már második kiadásban jelent meg 1997-ben. Tankönyvként sok szerző írta, *Hanák Pétertől Bihari Mihályig*, és tankönyvként valóban a legfontosabb tudnivalókat közli modern szellemben, a szöveg nagyobb fele a hagyományos eseménytörténet.

Romsics Ignác a mai történész közép-nemzedék kiemelkedő képviselője. Indulásakor a Tanácsköztársaság egyes kérdéseit kezdte tárgyalni, akkor teljesen szokatlan, új szellemben és ez az egyéni látásmód azóta sem hagyta el, elsősorban a nagyhatalmak szemszögéből vizsgálta Magyarország történetét ebben az eléggé szerencsétlen században.

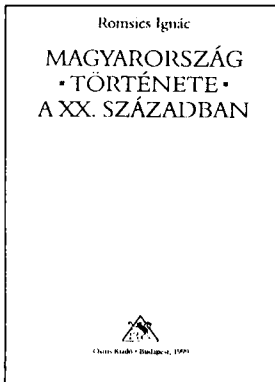
Könyve nem szokványos. Nyolc fejezetet tagolta mondanivalóját. Az I. a boldog békeidőkről szól, a II. az első világháborút, a forradalmat és Trianont tárgyalja, a III. a Horthy-korszakot, a IV. Magyarország szov-

jetizálását, vagyis az ún. koalíciós korszakot, amelyről éppen Romsics bizonyítja be, hogy eleve a szovjet rendszerbe való betagozódásra készült. Az V. fejezet a Rákosi-féle diktatúrát, a VI. az 1956-os forradalmat, a VII. a Kádár-korszakot, a VIII. pedig, persze elég röviden, a rendszerváltozás történetét mondja el.

Mint ebből a felsorolásból is látható, rövid, de eseménydús és hosszabb korszakokat felváltva tárgyal a munka. A hosszabb fejezetek nagyjából egységes tematikát mutatnak fel, rövid bevezető után képet kapunk a gazdaság fejlődéséről, az oktatásról, amely függvénye is a gazdaságnak, de meghatározója is, utána következik a társadalmi struktúra, a mentalitás ábrázolása, ez folytatódik a kulturális fejezetekben, amelyek a magas kultúra mellett a szélesebb értelemben vett kulturális életet, például a szórakozást is tárgyalják. Ezután következik a politikai rendszer leírása a legszükségesebb eseménytörténeti elemekkel, külön alfejezetben a külpolitika, ill. ennek, vagyis a nagyhatalmaknak a hatása a magyarországi fejlődésre. A nemzetiségi problematikát a társadalmon belül tárgyalja a szerző, és ez indokolt is, hiszen az I. fejezet korszakát kivéve ez a kérdés egészen másképpen jelentkezik, mint korábban, illetve a 18. század vége óta.

Az eseménytörténet voltaképpen elég csekély helyet foglal el ebben a feldolgozásban, sokkal több az állapotrajz, a problémák feltárása. Első pillantásra ez nehezzé

teszi az olvasást, valójában a szerző nagyon is le tudja kötni olvasóját. Nagyon széles ismeretanyagot nyújt, a legtöbb újat talán éppen a kulturális fejezetekben, ezek ugyanis nem egyszerűen a legfontosabb fejlődési vonalak felvázolását jelentik, hanem éppen szemléletükben hoznak sok újat, még az adatok szempontjából is. Olykor gyilkos gúnnyal tárgyalnak egyes kérdéseket, Horthy és Kádár korszakában egyaránt, egyforma távolságtartással és egyforma mértékkel mérve. Mert ebben látom a könyv legnagyobb érdemét, hogy a magyar történelem *minden korszakát egyaránt objektíven* tárgyalja, ugyanakkor egyértelmű, hogy ezt saját személyes történetének tekinti. Méltányosan ítélkezik, vagy inkább értékkel, ahol ez szükséges, de inkább a tényekkel érvel, azokat hagyja érvényesülni. A megfogalmazás olyan szerény, mint a szerző maga, és olyan alapos, tényekkel jól körülbástyázott, mint akármelyik eddigi műve. Megbízható szerző, a szónak minden értelmében.

A szöveget sok táblázat, diagram és fénykép egészíti ki. A kötet végén adott időrendi áttekintés valóban csak a legszükségesebb adatokra szorítkozik, egy évre néhol csak 4–5 adat jut. A 611–636. lapon található átgondolt bibliográfia a legfontosabb eddigi szakirodalmat mutatja be, illetve azokat a munkákat, amelyekből adatait összegezte (sok esetben saját munkáról van szó). A témából adódóan többnyire az utóbbi évtizedekben megjelent művek szerepelnek, de az első fejezetek vonatkozásában régebbi szakirodalmat is megad.

Nemcsak az eléggé részletes névmutató, hanem az egész kötet teszi egyértelművé, hogy valójában a 20. századi magyar történelem *kézikönyvéről* van szó. Megfontolt megállapításai, leszűrt eredményei sokáig visszahangoznak majd a tudományban és a szélesebb közvéleményben egyaránt. Hogy 1919. március 21. inkább puccs volt, mint tömegmozgalom, azt már sokan megírták, de nem ilyen egyértelműen. A Horthy-rendszer és a késői Kádár-rendszer egyaránt nem totalitárius, hanem autoritárius rendszernek tekinti, ezt is többen kimondták már külön-külön, de a *kettőnek ilyen összevetése* mégsem történt meg eddig, mert a hagiográfia még mindig erősen hat. Romsics jelenti ki mégis talán elsőnek, hogy 1941-ben a Délvidéket nem lehetett visszautasítani, vagyis az egész területi revízió olyan nemzeti konszenzussal ment végbe, amely alól jóformán senki sem vonhatta ki magát. Az első bécsi döntés elfogadását még a moszkvai magyar kommunisták is pártolták. Ez pedig olyan hálára kötelezte a lakosság széles rétegeit a németek iránt, hogy 1944–45 során nem volt széles körű ellenállási mozgalom (ezt egyszerűen földrajzi tényezők sem mozdították elő, tehetjük hozzá). Hogy az 1956-os forradalom utáni megtorlás az 1919–20-as fehérterrorra emlékeztet, azt is Romsics meri így kimondani. Az összehasonlítást azzal a megállapítással is tovább viszi, hogy a Kádár-rendszer a Horthy-rendszernél jóval zártabb volt. És a legfontosabb summázat a végén (a külpolitika kérdéseivel foglalkozó szerzőnél magától értetődően): a 20. században a magyarországi események oka mindig a külső feltételek megváltozásában gyökerezik. Ez persze korábban sem volt teljesen másképp, de a 20. században már nagyon egyértelmű.

A könyvet az Osiris adta ki, a történetész szakma szempontjából talán a legjobb kiadó, amely éppen egyetemes történeti kiadványaival vált nagyon hasznossá, de mint ez a példa mutatja, a magyar történelmet sem hanyagolja el. A munka kézikönyv-jellege miatt nagyon valószínűnek tartom, hogy rövidesen második kiadása is lesz. Ezért érdemes felhívni a szerző figyelmét néhány apróságra. A 186. lapon érdemes volna megemlékezni a két világháború közti Fontes-sorozatról. Az MTA Törté-

nettudományi Intézetét nem 1949-ben hozták létre, hanem még a háború alatt, 1949-ben csak átvették és hamarosan akadémiai intézetté tették (326. o.). A 341. lapon az ismert tömegdalban nem „szórjatok rózsát Rákosi elvtárs elébe!”, hanem prozódiai okokból „szórjunk” volt a szöveg. A 363. oldalon megemlíti a Rákosi-dalt, de nem esik szó a „zakatolásról” mint úttörés és későbbi népi szórakozásról, ezt Trencsényi-Waldapfel Imre akkori egyetemi rektor is gyakorolta. Kosáry Domokost nem 1950-

ben fosztották meg katedrójától (360. o.), hanem már 1949-ben elbocsátották a Történettudományi Intézet igazgatói székéből, az egyetemen csak habilitálni engedték még 1945-ben. Néhány apróság ez a könyv egészéhez képest, inkább csak a kortárs megjegyzése. Nyilván nem érdemi hibája ennek a ragyogó kötetnek. (*Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 1999. 662 o.*)

Niederhauser Emil

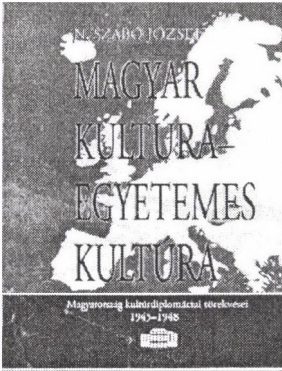
A KULTÚRDIPLOMÁCIA SOKSZÍNŰSÉGE

Sajátos módon műveli *N. Szabó József* a kapcsolattörténetet ebben a könyvében. Nem valamelyik kétoldalú viszonyában mutatja be a magyar kultúrdiplomáciát, hanem a magyar—román kapcsolatoktól a svédekkel, az olaszokkal, franciákkal, britekkel, szovjetekkel stb. való együttműködésen át egészen a bolgárokig, valamennyi vonatkozását feltárja. Forrásként az Új Magyar Központi Levéltár, valamint a Párttörténeti Intézet Archivumának dokumentumait, korabeli sajtótermékeket, a kötetben szereplők munkáit, s természetesen a korszakra vonatkozó magyar szakirodalmat dolgozza fel. A felhasznált forrásokat ezúttal nem csupán azért említem, hogy a munka alap kutatás jellegét kiemelhessen, hanem azért is, mert miközben a kultúrdiplomáciai feldolgozás készült, némi változás a magyar történelemben is bekövetkezett. Könyvét ez anynyiban érinti, hogy a forrásbázisok helyzete módosult, mivel Párttörténeti Intézet már nincs, helyén a Politikátörténeti Intézet található. Az Új Magyar Központi Levéltár pedig szervezetileg a Magyar Országos Levéltár kötelékében működik. A változások persze, s főleg a politikaiak a könyv tartalmát nem befolyásolják, legfeljebb nagyobb aktualitást adnak az 1945 és 1948 közötti éveknek, mégis egy lábjegyzetet megérdemeltek volna, mert alap kutatás esetén ennyit illik tenni. S nemcsak a tudomány iránti tisztelet miatt, hanem azért is, mert a török kapcsolatok bemutató 12. fejezet első 13 lábjegyzete MKL jelzettel szerepel, s nem tudni, hogy ez a nyomda ördögének köszönhető-e, vagy a szerző e forrásait már az átszervezést követő időszakban gyűjtötte össze, s ezért

maradt le az „U” betű. A PTI. Arch. jelzet pedig annyi megjegyzést igényelt volna, hogy ezek a dokumentumok még mindig az Alkotmány utcában találhatóak-e, s ez esetben csak névváltozás történt, vagy a források máshová kerültek, kerülnek (tudtommal az Országos Levéltárba szállították, szállítják a dokumentumokat).

Sajátos *N. Szabó* feldolgozási módszere azért is, mert e kapcsolattörténetben csupán az egyik fél szólal meg, bár elismerem, ez így is hatalmas anyag. S azt is tudom, hogy a lehetetlenséggel határos arra vállalkozni, hogy a kötetben szereplő 13 ország esetében a másik oldalról is levéltári forrásokra alapozott kutatásokat végezzen a szerző. Nem véletlen, hogy a kapcsolattörténeti vizsgálatok általában bilaterálisak. A másik fél azonban feldolgozásokban is megjelenhet, de ezzel sem találkozunk a könyvben. Igaz, a szerző szerint számottevő eredmény nemzetközileg sem született témaköréből, de azt a néhányat azért nem ártott volna szerepeltetni. E hiányosságok ellenére is azt kell mondanom, hogy átfogó képet kap az olvasó a magyar törekvésekről a második világháborút követő esztendőkből. S miközben a szerző felvázolja a kultúrdiplomácia erőfeszítéseit a tudomány, az irodalom, a képzőművészet, a zene, a szervezeti próbálkozások területein, mindezt a nagypolitika kereteibe ágyazza. Ez pedig azt mutatja, hogy a kultúrdiplomáciát csak ennek részeként lehet vizsgálni, még akkor is, ha a szerző azt sejteti, hogy a második világháború után, vagy a Trianont követő években a kultúrdiplomácia mintha önálló életre kelne. A látszat valóban ez. E szemlélettel

persze N. Szabó József nincs egyedül, hiszen a nemzetközi kapcsolatok szociológiai, politológiai, közgazdasági megközelítése, vagy az ún. transznacionalista iskola egyaránt azt vallja, hogy a diplomácia mindig több, mint a szűk értelemben vett kabinetpolitika, s így akár a kultúra is szereplővé válhat. Az említett két történelmi periódusban pedig tényleg úgy tűnik, a kultúra főszerepet kapott. Ez az önállóság azonban látszólagos, s ez derül ki a könyvből is akkor, amikor kulturális törekvések a politika változásai vagy bizonytalansága miatt, főleg a Szovjetunió vagy az Egyesült Államok esetében, csupán tervek maradnak. Az előbbiek módszertani szempontból is érdekesek. Izgalmas kérdés lehet, hogy maga a *kultúr-diplomácia fogalma* mit takar, mi a mozgásteret, hol vannak a határai, a nemzetközi irodalomban milyen irányzatait találhatjuk, s a magyar történelemnek a szerző által vizsgált területe mivel gazdagítja az eddigieket. S ez azért is izgalmas lehet, mert N. Szabó vállalkozása egyedüli, főleg a kapcsolatok horizontját illetően.

Vitatkozom azonban a szerzőnek azzal a megállapításával, miszerint a kultúr-diplomácia a 20. századi magyar történelem során csupán a már említett két periódusban került kiemelt helyzetbe. A sötétnek nevezett ötvenes években vagy a hatvanas évek elején ugyanis a nyugattal való viszony szinte kizárólag a kultúra területére korlátozódott. Legalábbis az 1945 és 1964 közötti francia—magyar kapcsolatokra vonatkozó, s általam is átnézett magyar külügyi anyag erről tanúskodik. S közben az is kiderül,

hogy a diplomácia, ezúttal a kultúra területén, mennyire sok tényező függvényében mozog. Az N. Szabó könyvében is többször szereplő *Sauwageot* professzor pl. azért nem tudott hosszú ideig eleget tenni a magyar meghívásnak, mert éppen válófélben volt, s addig nem akart jönni, amíg fiatal barát-nőjét feleségként magával nem hozhatja Magyarországra. (Az utazást persze az is akadályozta, hogy volt felesége, akivel még közös lakása volt, elkezdte eladogatni a professzor könyveit, akinek a válást így mindenképpen rendeznie kellett, ha nem akarta, hogy könyvtára eltűnjön, miközben a kultúra követeként a francia—magyar barátságot erősíti Budapesten.) A kultúr-diplomácia sokszínűségét mutatja az az eset is, amikor a szerző által ugyancsak bemutatott Magyar—Francia, illetve Francia—Magyar Társaság tevékenysége keretében az ötvenes években magyar néptáncsoport látogatott Dél-Franciaországba. S hogy ez az esemény bekerült a diplomáciai levelezésbe, így a kultúr-diplomáciába, az annak köszönhető, hogy derék honfitársaink „elfelejtettek” kifizetni szállodai számlájukat. A botrány azért maradt el, mert a helyi társaság elnökének barátja rendezte a tartozást. A jóbarátot Pablo Picassónak hívták. Vagy említhetem azt az esetet, amikor a magyar fél egy francia szocialista politikust hívott meg hazánkba, s a levelezés arról szólt a párizsi követség és Budapest között, hogy a politikusi feleségének a költségeit ki fizesse. Ez az eset a magyar diplomácia általában nem irigylésre méltó anyagi helyzetét is jól tükrözi. Hasonló sztorikkal nyilván a szerző is találkozott kutatásai során, s ha netán egyet-kettőt könyvében is idéz, „el-süt”, csak azt erősíti, hogy a kultúr-diplomácia még nehéz időkben is biztosít valamilyen emberi mozgásteret a külpolitikának. Olyan széleset azonban még kedvező körülmények között sem, mint amelyet a *Samuel P. Huntington* munkásságához kapcsolt kultúra fogalom sejtet, s amellyel N. Szabó indítja könyvét. Elismerem, Huntingtonnal kezdeni nagyon hatásos, és látszólag alá is támasztja a kultúra fontosságát, s nem csupán a civilizációk harcában. A manapság felkapott amerikai szerzővel mégis az a gondom, nem igazán tudja, mi a különbség kultúra és civilizáció között, s így

azt sem, hogy mit takar a kultúra fogalma. Lehet persze, hogy ez a hiányosság az amerikai antropológusok számlájára írható, akik közel kétszáz definícióját adták a kultúrának (feltehetően ez a szám azóta már több). Akár így van, akár nem, a kultúra hagyományos, német értelmezésű, a szellemi javak összességét takaró fogalma is szélesebb, mint a kultúrdiplomácia kultúra fogalma. A könyv által vizsgált történelmi periódusban pedig biztosan ez a helyzet.

Szándékosan választottam olyan területeket a könyvből, ahol „kötőzködni” lehet a szerzővel. Tetteimet magyarázza az, hogy Niederhauser Emil a *Századokban*, Hova-

nyec László pedig a *Népszabadságban* már méltatta N. Szabó József munkájának értékeit, s ezzel magam is egyetértek. A kritikai megjegyzések pedig a magyar intellektuális életben megszokott, a jót vagy semmit felfogással ellentétben korántsem egy szellemi termék gyengeségeiről, hanem éppen arról az érdeméről szólnak, hogy vitára, gondolkodásra ösztönöz. Ahogy ezt velem is tette N. Szabó József úttörő munkája. (*N. Szabó József: Magyar kultúra — egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései 1945 — 1948. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 330 o.*)

Majoros István

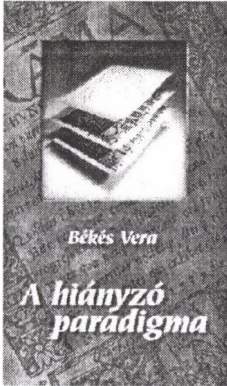
A HIÁNYZÓ PARADIGMA

A könyv olyan, amilyennek az ember a könyvet szereti: kellemesen megtervezett tipográfiával, kellemesen kézbe fogható méretben, stabil kötéssel és *lábjegyzetekkel* (azaz nem büntetve a nyughatatlan olvasót örökös lapozgatással) — manapság sajnos ritka erények. A könyv a belső megformáltságot tekintve is könyv. Nem lóg ki belőle a férc: a szerző azoknak a tanulmányoknak az anyagát, amelyeket a témában korábban írt, beledolgozta s nem egyszerűen áttemelte a könyvbe. Sem a gondolatmenet lendületét, sem az egyébként csaknem ritkaságszámba menően világos stílust nem törik meg kellemetlen zökkenők. Mindezek a formai (?) körülmények jótékonyan kényeztetik az olvasót, s ez akkor is jólesik, ha a könyv tartalma egyébként akár még stencilezett, szemrontó egyetemi jegyzet formájában is érdemes lenne az elolvasásra.

Békés Vera könyve tartalmilag két nagyobb egységből áll. Az elsőben egy, a kuhn-i paradigmaelméletből kiinduló, a szerző szándéka szerint a tudománytörténeti rekonstrukciókban eszközként használható modell leírását kapjuk; a másodikban pedig olyan esettanulmányokat olvashatunk a nyelvtudomány történetéből, amelyek a javasolt modell tudománytörténeti alkalmazhatóságát próbálják ki. A szerző a következő célokat szándékozik elérni könyvével: a tu-

dományfilozófusoknak szeretné bebizonyítani azt, hogy *Thomas Kuhn* paradigma-modellje nemhogy nem tarthatatlan, hanem továbbfejleszhető és a tudománytörténet-írás számára használhatóbbá tehető. Célja, hogy a tudománytörténészeknek megmutassa, hogy a hagyományos forrásokra, az elfogadott korszakhatárokra alapozó tudománytörténet-írás, éppen saját paradigmatis korlátai miatt, nem képes föltárni (sőt sokszor egyáltalán észrevenni) azokat az elsüllyedt paradigmákat, amelyek az uralkodó paradigma kérdésföltevéseiben ott lapanganak, s anomáliákhoz vezethetnek — ezek az elsüllyedt, hiányzó paradigmák ugyanakkor rekonstruálhatók, ha az uralkodó paradigma által kanonizált nézeteket félretesszük. Az ilyen típusú rekonstrukcióban lehet a szerző szerint a tudománytörténész nagy segítségére a javasolt *hiányzó paradigma* modell. A nyelvtudomány történetére vonatkozóan a könyv mondanivalója egyrészt az, hogy a paradigma-modell nemcsak a természettudományok hanem a nyelvtudomány történetére is alkalmazható (ez a tézis értelemszerűen a tudományfilozófiának is szól). Másrészt célja a könyvnek az is, hogy rávilágítson: a nyelvtudomány-történetek írói természetesnek és magától értődőnek tekintik azokat a változási szempontokat, amelyeket lényegében

csak saját paradigmájuk legitimációjának igénye tett természetessé. Ennek belátása a könyv szerzője szerint elsősorban a jövőbeli tudománytörténeti kutatások szempontjainak megválasztására, módszerének, nézeteinek kialakítására lehet hatással.

A főlisortott célok sokrétűek ugyan, de ez nem vezet gondolati töredezettséghez: valójában a szerző valamennyi saját magának kitűzött feladata a könyv gerincét képező hiányzó paradigma modell kifejtése köré szerveződik. E modell elméleti kiindulópontja az a fölismerés, hogy Thomas Kuhn tudományfejlődési modellje saját belső logikája szerint nem tud számot adni arról, hogy hogyan jelennek meg egy-egy paradigmában azok a jelentésselterések, amelyek később a letűnő s az őt felváltó új paradigma közötti összemérhetetlenséget okozzák. Békés Vera szerint az ellentmondás megszüntethető, ha nemcsak két paradigmát veszünk figyelembe, hanem egy harmadikat is: azt, amelyet a fennálló paradigma szüntetett meg. A szerző szerint a megszüntetett paradigma ugyanis nem semmisül meg teljesen: zárványszerűen, elszigetelt koncepcióként él tovább. Az uralkodó paradigma ezeket a zárványokat éppen az inkommensurabilitás miatt nem tudja és nem is akarja integrálni, s ezek így többnyire a tudomány főáramain kívül eső műhelyek, vagy akár egyes tudósok révén maradnak fenn. Meghatározó szerephez jutnak viszont az uralkodó paradigma történetének kritikus szakaszában. Békés szerint a fennálló paradigmák ugyan maguk is létrehozhatnak megoldhatatlan problémákat, de ezeket

„végzetes anomáliaként” igazából nem a fennálló paradigmában gondolkozók fogalmazzák meg, hanem azok a „külső” emberek, akik valójában az elfeledett, a fennálló paradigma által megszüntetett egykori paradigmában gondolkoznak. Az új paradigma nézetrendszerének és módszereinek kidolgozásában szintén nagy szerepet játszanak a zárványként fennmaradt gondolatok, akár tudnak róla az új paradigma tudósai (s akkor van egyfajta történeti folytonosság tudatuk), akár nem (s ebben az esetben valódi úttörőnek tekintik magukat); a hiányzó paradigma modell szerint az új, a fennállót felváltó paradigma mindig történeti-genetikus utódja a fennálló paradigma által megszüntetett réginek, s e folytonosság nagyon sokszor filológiaiilag is kimutatható. A hiányzó paradigma modell legfőbb tanulsága a szerző szerint az, hogy „mind a tudománytörténeti rekonstrukciók, mind pedig az újnak tűnő (illetve új) elméletek megfogalmazása során számolnunk kell egy többé-kevésbé ismeretlen, de mai (és holnapi) problémáinkat befolyásoló tényező jelenlétével” (87).

A hiányzó paradigma modell alkalmazhatóságát Békés Vera nemcsak a könyv második részeként olvasható esettanulmányokban próbálja ki, hanem már a modell leírása közben is. Ha a hiányzó paradigma modell működik, akkor a Kuhnra hatást gyakorló elméletek között egy letűnt tudományos gondolkodásmód elméleteit sejtjük — s ezzel egyben cáfolhatjuk azt a tételt, amely szerint *Descartes* óta a tudományok egységes ismeretelméleti, metodikai nézetrendszerhez tartoznak. A szerző ezt a paradigmát a 18–19. századi klasszikus német filozófia antikartezianus tudományfilozófiájaként azonosítja, s „elfelejtését” az ismét karteziánus alapozású pozitívizmus tudománytörténet-írásának tulajdonítja. A paradigma szellemi centruma a könyvből kifejtettek szerint Göttingen volt: itt, nagyon kedvező külső feltételek között (pl. az egyetem kutató-egyetem mivolta, autonómiája, a német és az angol intézményi hagyományok kereszteződése miatt) jöhetett létre az a művelődési és oktatási eszmény, amelynek alapja egyrészt a holisztikus természetszemlélet és ennek megfelelően a hallgatók átfogó, sokoldalú képzése,

másrészt az erőteljes empirikus beállítottság volt. A természetet organikus szemléletét kiterjesztették az élettelen természetre és az ember alkotta világra is, s mindezek működésének közös belső törvényszerűségeit szerették volna föltárni, megragadva a működés dinamizmusát s a rendszerek elemeinek kölcsönhatását is. Ebben a gondolati keretben természetes, hogy az ember nem a többi embertől függetlenül létező, abszolút autonóm individuum, s ezzel együtt az is, hogy a nyelv nem-privát jellegű. A nem-privát nyelv és a közösség szoros kapcsolatban áll egymással, s ahhoz a nyelvhez, amit elsőként, reflexió nélkül, a minket körülvevő közösségtől sajátítottunk el, más a viszonyunk, mint a később tanult nyelvekhez: az anyanyelv azért kitüntetett szerepű, mert alapvetően befolyásolja azt, hogy hogyan értelmezzük a minket körülvevő világot. Ez a göttingai paradigmának elnevezett tudományos nézetrendszer teljes kiteljesedését a göttingeni indítású *Humboldt* fivérek munkásságában érte el, azaz tulajdonképpen a *humboldtianus*nak nevezett természettudományos, illetve a *neohumboldtianus*nak nevezett nyelvészeti iskolák által is képviselt paradigmáról van itt szó.

A könyv második részében közölt esettanulmányok közül kettő a magyar nyelv-tudomány történetének csontig rágott szakaszait — a nyelvújítást, illetve a finnugor rokonság eszméjének győzelemre jutását — tárgyalja, a szerző mégis új, méghozzá nem apró filológiai részleteket illetően, hanem koncepcionálisan új képet fest az érintett korszakokról.

Az első — a legkidolgozottabb — esettanulmány a *19. századi magyar nyelvtudomány nagy paradoxonait* tárgyalja újra: hogy miért nem válhatott *Kazinczy* a frissen megalakult Tudós Társaság szellemi vezérévé, noha a testület tagjainak többsége *Kazinczy* hívének mondta magát; hogy miért minősíti ábrándosnak a mai tudományos világ *Czuczor* és *Fogarasi* Nagyszótárát, miközben úgy nyilatkozik róla, hogy eredményeire ma is támaszkodhat a kutatás; s hogy ha a nyelvújítók pusztán ábrándos teóriák alapján végeztek munkájukat, hogyan érthettek el olyan sikereket a szóalkotásban, s főképpen az új szavak elterjesztésében, mint amilyeneket elértek. E három parado-

xon *Békés Vera* szerint valójában ugyanannak az anomáliának a különböző szempontokból történő leírása, és valójában csak a magyar nyelv-tudomány töretlen fejlődését előfeltételező kumulatív szemléletű tudománytörténetben jelentkeznek paradoxonként. Ha a hiányzó paradigma modell segítségével, a nyelvújítás kanonikus mítoszaitól megfosztva próbáljuk meg rekonstruálni a Tudós Társaság, majd később az Akadémia tevékenységét, akkor kiderül, hogy *Kazinczy* és a Tudós Társaság tagjai, illetve később az Akadémia és már az új, pozitívista paradigmát képviselő *Nyelvőr* és *Nyelvtudományi Közlemények* szemlélete között paradigmaticus különbség volt. Ha ennek megfelelően alkalmazzuk viszonyuk föltárásában az összemérhetetlenség elvét, az említett paradoxonok megszűnnek.

A második esettanulmányban a szerző a „*halzsiros atyafiság*” szállóige történetét fejtí föl. Bemutatja, hogy a nagyrészt *Budenz* tevékenysége nyomán egyeduralomra jutott finnugor összehasonlító történeti nyelvészet saját történetének megírása közben hogyan festett egyre komorabb képet azok „szenvédéseiről”, „visszautasítottságáról”, akiket elődeiként nevezett meg, s hogy a korábbi korszakok tudományos teljesítményének megítélésében hogyan emelte a tudományosság kritériumává azt, hogy elfogadta-e egy-egy tudós a finnugor rokonság elméletét vagy sem. *Békés Vera* meggyőző érvelése szerint ez a kritérium valójában nem tekinthető paradigmaticus választóvonalnak. Úgy véli, hogy az összehasonlító történeti nyelvészet valójában kétfrontos küzdelmet folytatott: egyet saját paradigmáján belül azokkal (elsősorban *Vámberyvel*), akik ugyanolyan módszertanra és érvtípusokra támaszkodva a magyar—török rokonságot tartották elsődlegesnek a finnugorral szemben, egyet pedig egy másik paradigmára, a göttingai paradigma hazai képviselőivel. A kettő időben egybeesett, s noha az utóbbiak számára nem volt elfogadhatatlan a finnugor rokonság gondolata, az összehasonlító történeti nyelv-tudomány eredetmítoszáinak megalkotásakor a kétféle „ellenesség” képe összemördött. Ez azzal a következménnyel járt, hogy az „*ugor-török háború*”-nak nevezett *paradigmán belüli* csatározást visszavetítet-

ték mintegy száz évvel korábbra, figyelmen kívül hagyva azt, hogy akkoriban a *rokon-ság* terminus jelentése az érvényes paradigmának megfelelően 'hasonlóság (tipológiai affinitás)' volt, s nem 'genetikus rokon-ság' (azaz a terminus nyelvtudománybeli jelentése időközben, éppen a paradigmaváltás folytán, megváltozott, s a korábbival inkommenzurábilissá vált). Ezzel magyarázható, hogy a „nagy elődöknek” *Sajnovics*nak, *Gyarmathin*ak és *Reguly*nak is voltak olyan zavarba ejtő „téveszméi”, amelyekkel a finn-ugor összehasonlító nyelvtörténet tudománytörténet-írói nemigen tudnak mit kezdeni.

A harmadik esettanulmány tárgya a *marrizmus* magyarországi pusztításának mítosza. Az elemzés abból a paradoxonból indul ki, hogy a marrizmust, szemben más *Sztálin* által megsemmisítésre ítélt „áltudományokkal”, később sem rehabilitálták, sőt az egész történetet továbbra is tabuként kezelik. Békés Vera a hiányzó paradigma modell segítségével kísérli meg rekonstruálni a vitát, s arra a következtetésre jut, hogy *Marr* nyelvszemlélete valójában a göttingai paradigma egy zárványa volt, így a *marr* fogalmak értelemszerűen összemérhetetlenek voltak az uralkodó nyelvtudományi paradigma fogalmaival. A rehabilitáció elmaradásának okát a szerző éppen a fennálló tudományos paradigma és *Marr* nyelvszemlélete közötti paradigmatiszta szembenállásban látja; filológiai elemzésében ugyanakkor azt is bemutatja, hogy a *marrizmus* kísértetté növesztésétől (*Marr* hatása Magyarországon kimerült néhány ismertetésben és két cikkben, s a „sötét idők”, amire később sokan hivatkoztak, legfeljebb fél évig tartottak) elsősorban a történeti összehasonlító nyelvészet remélhette meggyengült pozícióinak megerősítését — de nem egy másik paradigmával, hanem paradigmán belüli rivalálásával, a strukturáliszmussal szemben.

A göttingai paradigma rekonstrukciója és a három esettanulmány meggyőzően igazolja, hogy a hiányzó paradigma modell működik. Úgy tűnik, Békés Verának sikerült teljesíteni azt a saját magának kitűzött feladatot, hogy továbbfejlessze és használhatóbbá tegye *Kuhn* paradigma-modelljét. Ezt a finomítást a szerző három főbb irányban végezte el. Természetesen megtartotta a mo-

dell szemléleti alapját, azt, hogy a tudományos elméletek története nem-kumulatív jellegű. Megtartotta a sokat bírált inkommenzurabilitás-tételt is, sőt, ez utóbbit a diszkontinuitás-elv egyenes következményének tekintve a javasolt rekonstrukciós modell szemléleti előfeltevésévé tette. A *Kuhn* modellen végrehajtott másik finomítás az, hogy az új modellben a *paradigma* terminus sokkal egyértelműbb jelentést nyer. A szerző ezt nem úgy éri el, hogy a terminus jelentését kizárólagosan valamilyen *Kuhn* értelmezéshez kötné, hanem — a nyelvész megítélése szerint mindenképpen helyesen — rámutat, hogy azok a bírálatok, amelyek szerint *Kuhn* sokféle eltérő jelentésben használta ezt a műszót, nem vették figyelembe, hogy mindegyik esetben azt a mintázatot jelöli, amelynek segítségével a tudást az ifjú tudósjelöltek elsajátítják, s amelyek belső szabályait később éppen ezért természetes előfeltevésként kezelik. Így a Békés Vera által javasolt rekonstrukciós modellben a *paradigma* szintén értelmezhető a *Kuhn*nál fölbukkanó szűkebb s tágabb jelentésében („a nagy mesterek példája”, illetve „szakmai, tárgyi, metodológiai beállítódások és elkötelezettségek rendszere”), valamint legátfogóbb jelentésében is („feltétlen elkötelezettség; az abszolút előfeltevések rendszere”), de ezek a jelölések itt expliciten is szervesen összetartoznak.

A harmadik, s egyben a legtöbb újdonságot jelentő módosítás a hiányzó paradigma modellben az, hogy Békés Vera a tudományfilozófiát közvetlenül kapcsolja össze a nyelvfilozófiával abban az értelemben, hogy a *Wittgenstein* által bevezetett privát nyelv — nem-privát nyelv dichotómiát ugyanabból a szemléleti kettősségből eredezteti, mint a logikai pozitívizmus kumulativista, illetve a vele szemben álló *Kuhn*-ánus paradigma-elmélet diszkontinuitásában és összemérhetetlenségében hívó nézeteit. Ennek az összekapcsolásnak a segítségével sikerül elhárítania, hogy az összemérhetetlenség tételét magát a tudományfilozófia belső anomáliájaként kelljen kezelnie, hiszen ez a tétel csak a privát nyelvet posztuláló tudományfilozófiai paradigmában vezet fölöldhatatlan ellentmondásokhoz, a nyelv nem-privát felfogására épülőben nem. A *Kuhn* modell talán legterhe-

sebb örökségétől ekképpen megszabadulva a szerző már javaslatot tehet a továbblépés mikéntjére is: a kuhni modell más elemzőivel egyetértve úgy véli, hogy egy új, a pozitivista maradványoktól mentes tudományfilozófia kialakítása csak egy új, a nyelvészetre épülő jelentéseméltre alapozva képzelhető el. Ehhez lényeges kiegészítésként azonban azt is hozzáteszi, hogy mindebben a privát nyelv szemléletéből kiinduló nyelvészet nem segíthet, a vágyott új tudományfilozófia csak a nyelv nem-privát szemléletére épülő nyelvészetre támaszkodhat.

Mivel a szerző szerint a múlt század logikai pozitivista paradigmájának uralomra jutása óta nem volt paradigmaváltás a nyelvészetben (abban egyetérthetünk vele, hogy Chomsky nyelvészete a könyvben szereplő paradigma-fogalom szerint nem az), a kuhni modellen végzett harmadik módosítást értelemszerűen csak részben tehetette meg. Itt jutottunk el a könyv egyetlen igazi hiányosságához: a vágyott nyelvemlélet ugyanis rendelkezésre áll. Ismertebb, de sokszorosan félrevezető nevén a szociolingvisztika, kevésbé ismert, de egyértelműbb nevén a (labovianus) szekuláris nyelvészet, talán leginkább javasolható nevén a társasnyelvészet az, ami a nyelv nem-privát mivoltát posztulálja. (S ebből következően azzal is ki kell igazítanunk a könyvben írottakat, hogy a göttingai paradigmának voltak magyar zárványai, a legnyilvánvalóbban talán *Karácsony Sándor* nézetrendszere.) E könyvismertetés terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé annak kifejtését, hogy hogyan különül el a társasnyelvészet paradigmatikusan a karteziánus alapú (neo)pozitivistá, strukturalista és generatív-nyelvészeti iskoláktól, mindenestre — s az ismertített könyv megítélésében ez a legfontosabb — a hiányzó paradigma modell talán leglátványosabb alkalmassági próbája az, hogy a Békés Vera által rekonstruált, s az új nyelvemlélet alapjául javasolt göttingai paradigma minden lényeges tulajdonságában meg egyezik ezzel a nyelvészeti irányzattal, vagyis a modell tulajdonképpen predikcióra is alkalmas.

A könyv többszörösen is teljesítette a tudománytörténészek irányában megfogalmazott feladatát. Az esettanulmányok nem-

csak azt bizonyítják, hogy a nyelvtudomány története is leírható paradigmák váltakozásának történeteként, hanem azt is, hogy a paradigmákon belül jelentkező anomáliák és paradoxonok jól magyarázhatók a letűnt, de „bűvőpatakként” létező korábbi paradigmának a hatásával. A könyv vélhetően számos vonatkozásban szolgálhat majd leendő tudománytörténeti vizsgálódások alapjául: a nyelvtudomány történetének krónikásai számára megkerülhetetlennek tartom például azt az általános figyelmeztetést, hogy a nyelvtudomány története sem tudományfilozófiai, sem nyelvfilozófiai háttér nélkül nem írható meg kielégítően. Ez a kitétel nem itt jelenik meg először, de ebben az esetben az általános érvényű figyelmeztetést az esettanulmányok nagyon meggyőzően illusztrálják is. Az új megközelítés nemcsak a könyvben említett paradoxonokat szünteti meg, továbbgondolása magyarázatot ad más „furcsaságokra” és ellentmondásokra is, például hogy a mai értelemben vett nyelvművelés saját történetének megkonstruálásakor miért nem tud mit kezdeni a Kazinczy és *Szarvas Gábor* közötti évtizedekkel; vagy hogy miért olyan „nehéz” megírni a társasnyelvészet magyarországi előzményeinek történetét, s egyben azt is, hogy az 1970-es években importált szociolingvisztika a politikai okokon kívül miért váltott (és vált) ki élénk tiltakozást a nyelvtudományon belül is.

Elismerve Békés Vera könyvének számos értékét, a recenzens mégis azért a leg-hálásabb, amit saját szűkebb területe kapott a könyvtől. Azt remélem, hogy *A hiányzó paradigmától* a társasnyelvészet végre jól használható eszközöket kap ahhoz, hogy az eddiginél pontosabban és öntudatosabban ismerje föl, és koherensebben fejtsse ki, hogy miben tér el a 20. századi nyelvtudomány főáramának nyelvészeti iskoláitól, s hogy mindezt képes legyen a másik paradigmában gondolkodóknak is lefordítani. Ebben valóban nagy segítségére lehet a göttingai paradigma tudomány- és nyelvfilozófiájának, valamint nyelvtudományának megismerése, és nem pusztán a „történeti tudat” megteremtése kedvéért, hanem mert jelenkori szaktudományos problémáinkhoz is találhatunk így megoldási (a megközelítést, a nézőpont kiválasztását, az eljárás-

módokat érintő) javaslatokat — hiszen ugyanabban a nézetrendszerben, azonos tudomány- és nyelvfilozófiai előfeltevésekkel dolgozunk. Igaz, a „történeti tudat” kialakítása sem történt még meg: a társasnyelvészet eddigi történetének megírása, tudományfilozófiai beágyazottságának, nyelvfilozófiai elkötelezettségének kifejtése még várat magára. Békés Vera könyvének értékét

növeli, hogy mindez nemcsak a magyarországi társas-nyelvészetre, hanem — néhány alkalmi és viszonylag kis látószögű próbálkozástól eltekintve — a társasnyelvészetre mint olyanra is igaz. (*Békés Vera: A hiányzó paradigma. Debrecen, Latin betűk, 1997. 266 o.*)

Sándor Klára

ÚJ EGYETEMI TANKÖNYV A POLITIKATUDOMÁNY ALAPJAIRÓL

Az egyetemi oktatásban használt tankönyvek tudományos értékét az adja, leszámítva a ritkábban előforduló eseteket, amikor új elmélet kifejtése egyetemi előadásorozatban és annak publikálása nyomán keletkezik, vagy egy tudományos monográfia válik alapmunkaként a felsőoktatásban használatossá, hogy szerzője az adott tudományág addig elért eredményeit, a felhalmozódott ismereteket összegyűjti, rendszerezi, összegzi. A megfelelő színvonalon megírt tankönyv ezáltal nemcsak az ismereteknek az új generációkhoz való közvetítés feladatát látja el, hanem a tudományos kutatásban résztvevőket is szembesíti a tudományág elért eredményeivel, megvilágítja a még homályban leledző területeket, a viták lezáratlan problémáira hívja fel a figyelmet, a rendszerezés kényszeréből adódó fogalmi kérdésekben állást foglal és így hozzájárul a rész-, illetve további kutatások elméleti kereteinek tudatosodásához, a tudományos gondolkodáshoz.

Ilyen munkák közé sorolható Bayer József új könyve, amely a politikatudomány alapvető ismereteinek összefoglalására és bemutatására vállalkozott.

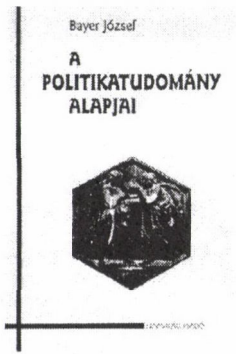
Közismert, hogy Magyarországon a politikatudomány — miután modern formájában a demokrácia tudománya és részben elmélete —, mint „burzsoá tudomány” az elmúlt évtizedekben a szociológiához hasonlóan a marxista-leninista ideológia hatalmi helyzetének áldozataként nem kaphatott teret, csak a kritika célpontja lehetett. Csak a kilencvenes évektől jelentek meg átfogó jellegű munkák, részben külföldi szerzők munkáinak fordításaként, szövegyűjtemé-

nyekként, részben már magyar szerzők egyetemi jegyzeteként (*Bihari—Pokol: Politológia, 1992; Haskó—Hülvely: Bevezetés a politikatudományba 1996*), miközben egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott egyetemeken a hallgatóság részéről e tudományág iránt. E diszciplína viszonylag rövid múltja ellenére is hatalmas elméleti és ismeretanyag halmozódott fel a huszadik század elejétől amerikai földről indult és Európában jobbra csak a második világháború után meggyökeresedett politikatudományi kutatások nyomán, amelyre rányomta bélyegét az amerikai kutatások dominanciája.

Ennek áttekintése és rendezése annál is inkább nehéz feladatot jelent, mert a politikatudomány sajátossága, hogy vizsgálatának tárgya — ami e diszciplínát művelőket összekapcsolja — a politikai jelenségvilág, s ez maga is rendkívül összetett része a társadalom életének, ugyanakkor módszereit igen széleskörűen választja meg, különböző társadalomtudományi ágaktól kölcsönöz, gyakran interdiszciplináris eszközkhöz nyúl, annyira, hogy kifejezetten egyfajta politikatudományi módszerről nem is beszélhetünk. A politikatudományi kutatások szoros kapcsolatban állnak a joggal, a szociológiával, a közgazdaságtannal, a történettudománnyal és filozófiával, s ihletet nyertek még a természettudomány módszereiből is (rendszerelmélet). Ebből adódóan a politikatudományi alapismeretek különböző interpretációjára nyílik mód.

Bayer könyve az eddig megjelentektől eltérő szerkezetben, sok tekintetben eltérő szemlélettel és más tematikai tartalommal, eredeti módon ad összefoglalást a politika-

tudomány alapvető ismereteiről s ezáltal gazdagabbá tette az érdeklődők rendelkezésére álló választékot. Miközben az egyes tárgyalta témákkal kapcsolatban tárgyyszerű tájékoztatást nyújt minden jelentős álláspont-ról, irányzatról, koncepcióról, nem szorít-kozik csak ezek ismertetésére, hanem a munkájában saját nézőpontját érvényesítve szelektál, értékkel és bírál, s végül is sikerül egységes szemléletű képbe foglalnia az általa tárgyalta tematikát.

Már a politika mibenlétének obligát témáját elemző bevezetőjétől kezdve megmutatkozik, hogy alapos filozófiai előképzettsége folytán rá jellemző elméleti kérdések iránti fogékonysága a fogalmak meghatározásában, megvilágításában, koncepciók bemutatásában és elemzésében mennyire összekapcsolódik a köznapi tapasztalatok gyakorlati nézőpontjával. A politikatudomány elvont kérdéseinek tárgyalásakor sokszor kitér a köznapi gondolkodás vélekedéseire is, aminek a megértést könnyítő didaktikai szerepe van, de emellett tartalmi jelentőségű, hogy szinte valamennyi esetben összeveti a racionális, a normatív megjelenést a történeti, a tapasztalati folyamatokkal, vagyis törekszik le nem térni a realitások talajáról.

A politikatudomány kialakulásának, intézményesülésének, valamint elméleti és módszertani sajátosságainak bemutatása után a politológia alapvető fogalmait tárgyalja. A munka törzsét a politikai rendszer alkotja, amelyet a „politológiai háromszög” rendjébe szerkesztve tár az olvasók elé. Előbb a *polity* körébe tartozó államhatalmi és kormányzati intézmények rendszerét, a demokrácia alapvető intézményeit vizsgálja, jelen-

tős figyelmet fordítva a közigazgatásra és az önkormányzatokra. Majd a politika szereplőinek konfliktusos viszonyát kifejező folyamattal és annak intézményeivel (pártok, választási rendszerek, érdekszervezetek, civil társadalmi szervezetek) foglalkozik a *politics* fogalomkörében. S végül a politika tartalmi oldalára, a *policyra* (közpolitika, szakpolitika, ágazati politika) vonatkozó általános ismereteket foglalja össze. A politikatudomány tárgyköréhez tartozónak tekintve a nemzetközi kapcsolatok elméletét is, összefoglaló áttekintést nyújt mind az elméletéről, mind a nemzetközi rendszer e század második felében lezajlott alapvető folyamatairól. A kötetet a politikai szociológia néhány fontos témáját (politikai elit, tömegmédiá szerepe, politikai kultúra) viszonylag szűk keretben tárgyaló rész zárja.

Bayer túlnyomóan az angolszász és német szakirodalomra támaszkodik. Az intézmények és működésük leírásában — tekintettel arra, hogy a demokrácia rendkívül sokféle formában működik — az összehasonlító módszert alkalmazza, amelynél az egyediből rajzolódnak ki a tipikus, általános vonások. Egyetemes leírásában megfelelő helyet foglalnak el a fiatal magyar intézmények, jól érzékeltetve azokat a nehézségeket, amit a nemzetközi modellek követése, adaptációja jelent a tradíció és az ésszerű igények ütközéseiben. A könyv sajátossága és erénye az elméleti modellekben, koncepciókban, irányzatokban való otthonos eligazodás mellett történeti látásmódja. Más politikatudományi munkáktól eltérően világos, közérthető nyelvezete és az a törekvése, hogy magyar kifejezéseket találjon a szakterminusokra (eltekintve az olyan tévedéstől, mint a volatility értelmezése) nemcsak a tankönyv szempontjából érdeme. Ha a PR ízű fejezetet a politikatudomány mint az oktatás tárgyáról nem is érezzük a témához szorosan hozzátartozónak, az érdeklődő olvasó e könyv révén mindenképpen egy korszerű, egységes szemléletű, gyakorlatias eszközhöz jut ahhoz, hogy könnyebben eligazodjék a politika világának sűrű, kusza, bozótos erdejében. (Bayer József: *A politikatudomány alapjai*, Napvilág Kiadó Budapest, 1999. 432 o.)

Johancsik János

KÖRNYEZETVÉDELEMRŐL — KEZDŐKNEK ÉS HALADÓKNAK

Rendhagyó recenzió lesz a most következő. Nem egyetlen könyvet ismertet ugyanis, hanem egy egész könyvsorozatot: a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó immár hat kötetből álló Környezetvédelmi Kiskönyvtárát. A sikeres — és immár összefoglaló értékelésre érett — vállalkozás megindulása nyilvánvalóan a környezetvédelmi tudatosság hazai megerősödésével függ össze. A sorozat hiánypótló jellegű, és mivel nem korlátozódik egy szakterület tárgyalására és nem szűk közönségnek szól, ezért ötvözi a tudományosságot az ismeretterjesztéssel.

A sorozat sorrendben első kötete a *Környezetvédelmi kézikönyv* címet viseli, szerzője *Bándi Gyula*, a környezeti jog elismert hazai szakértője, aki egyben a sorozat szerkesztője is. A szerző könyvével a környezetvédelmi törvény rendelkezéseit kívánja hétköznapi közelségbe hozni, előre jelezve a további változási folyamat irányát, hozzátéve az ehhez kapcsolódó hatályos jogi megoldásokat. Mindezzel a törvény helyes értelmezéséhez és alkalmazásához kíván hozzájárulni.

Műve a sorozat első köteteként alapmű is, melyre a későbbi kötetek építkeznek. A könyv alapozó jellege nélkülözhetetlenné teszi a környezetvédelem ügyének történelmi áttekintését, a nemzetközi (Stockholm, Rio stb.) és hazai előzmények részletes bemutatását. Ezt követően az optimális környezetügyi szabályozás követelményei kerülnek sorra, hogy viszonyítási alapot teremtsenek a bemutatandó törvény rendelkezéseihöz. A környezetvédelmi törvény számos szervezet számára ir elő kötelezettségeket, illetve biztosít jogokat. A könyv ennek bemutatását a környezet védelmét szolgáló állami tevékenységgel kezdi — az Országgyűléstől egészen a Nemzeti Környezetvédelmi Programig —, majd az önkormányzatok környezetvédelmi feladataival folytatja.

A környezet hatékony védelmének fontos feltétele a megfelelő informáltság, a hatékony környezeti nevelés és képzés. Ezzel kapcsolatban a törvény számos kitélt tartalmaz. A szerző itt először a jelenlegi szisztémát mutatja be, utalva annak hiányosságaira, majd egy kívánatos, létrehozandó

Országos Környezetvédelmi Információs Rendszer alapjait vázolja fel.

Max Weber munkássága óta ismeretes, hogy az állam hatékony működtetéséhez jó értelemben vett bürokráciára, igazgatási rendszerre is szükség van. Nem kivétel ez alól az állam környezetvédelmi feladatköre sem, így a törvény is külön foglalkozik ezzel, a könyv pedig külön fejezetet szentel a bemutatásának. A fejezet kiemelkedően fontos része a környezeti hatásvizsgálat, felülvizsgálat törvényi kereteivel foglalkozik, rávilágítva a hatásvizsgálat lényegére: a tervezett tevékenység valószínűsíthető környezeti kockázatainak és azok csökkentésének meghatározására.

A hatékony környezetvédelem elképzelhetetlen állampolgári részvétel nélkül. Ennek elvi alapjait már a Riói Nyilatkozat is tartalmazza, és a szerző is ismerteti. A zárófejezet végül a környezeti felelősség kérdéskörét boncolgatja. A környezetvédelmi törvény sajnálatos módon adós marad az egységes felelősségi rendszer kidolgozásával, bár annak egyes elvi kérdéseit tisztázza.

A kötet megírásával a szerző a törvény megismeréséhez, helyes értelmezéséhez és alkalmazásához kívánt hozzájárulni, ennél azonban jóval többet ért el. Kötetében a környezetvédelem érdekében bevethető intézményeket és eszközöket összegyűjtve, nemcsak a jogalkalmazóknak, hanem az érdeklődő olvasónak is érdemi tájékoztatást ad.

A sorozat második kötete a *Környezeti menedzsment közgazdasági eszközei* címet viseli, szerzői a hazai környezetgazdaságtan ismert szakemberei, *Kerekes Sándor* és *Szlávik János*. A szerzők arra vállalkoznak, hogy tankönyv-, illetve kézikönyvszerűen összefoglalják a környezetgazdaságtan ismeretanyagát. A címben ugyan a „környezeti menedzsment” terminus szerepel, ezt azonban a szerzők tágabb értelemben használják: egyaránt tárgyalják tehát a mikro-szintű szervezetek környezettel kapcsolatos tevékenységét és a makroszintű környezetpolitikai döntéshozatali eljárásokat. A szerzők a környezetgazdaságtan eszköztárát az elméleti közgazdaságtan kulcsfogalmaira alapozva mutatják be. Meggyőződésük sze-

rint a környezetgazdaságtan a megoldás irányába halad, amikor megkísérli a piacgazdaságot érzékenyebbé tenni a természeti problémákra, illetve megpróbál eszközöket találni a gazdasági folyamatok és a környezet összhangjának fokozására. A közgazdaságtan klasszikus kérdése a társadalmi és egyéni jólét mérése. A jelenlegi „mainstream” közgazdászok (beleértve a Világbankot és a Valutaalapot) a jólét mérésére a flow jellegű GDP (néhol esetleg a GNP) makromutatót használják. A szerzők részletesen bemutatják ezen makromutatók komoly hiányosságait, majd ismertetik a lehetséges megoldásokat jelentő új típusú makromutatókat (NEW, ISEW), azok kritikai értékelésével együtt.

A Földet veszélyeztető környezeti válság megoldására az ENSZ átfogó programot készített. A Brundtland-jelentés a Közös Jövőnk címet viselte, és rögzítette azokat az elveket és követelményeket, amelyek betartása esetén a Föld megmenthető lenne a jövő generációk számára. Ezek az elvek a „fenntartható fejlődés” elveiként váltak ismertté. A szerzők egész fejezetet szentelnek a fenntartható fejlődés értelmezésének, a Föld eltartóképessége és a betartandó alapelvek bemutatásának. Számos konkrét példán szemléltetik, hogy a csupán GDP növekedéssel értelmezett gazdasági és jólét növekedés milyen csapdákba jár és mennyire félrevezető.

A gazdasági életben számos olyan jószággal találkozhatunk, melyek mindenki számára teljesen hozzáférhetők. Ezek az úgynevezett közjavak a környezeti problémák egy részének kiváltó okai. A szerzőpáros felvázolja a környezeti javak szabad javakként való kezeléséből adódó gondokat,

a „közjavak tragédiáját”, majd játékelméleti példával szemlélteti a környezeti javakkal kapcsolatos egyéni döntéshozatal csapdáját. Ha egy gazdálkodóról feltételezzük, hogy közgazdaságilag racionálisan cselekszik, akkor minden tettének célja az, hogy hasznát, illetve profitját maximalizálja. Ezen magatartások alól nem kivétel a környezet-szennyezés sem, amelynek tehát külön gazdaságtana van.

A környezet védelme érdekében bizonyíthatóan szükség van az állami beavatkozásra. Ennek leggyakoribb módja a szabványok állítása, de a gazdasági eszközök alkalmazása is kezd elterjedni. A könyv felvázolja azt a kritériumrendszert, amely alapján eldönthető, hogy mikor célszerű környezeti adókat kivetni, és mikor szükséges normák előírása. A környezeti szabályozás kialakítása makroszinten is szükséges. Egy adott ország vagy régió hatékony környezetpolitikájának kialakításához azonban ismerni kell a gazdálkodási-szennyezési folyamat láncszemeit.

A környezetpolitikai alapelvek tekintetében számos nemzetközi megállapodás született, ezek közül az egyik legjelentősebb a „szennyező fizet elv” (Polluter Pays Principle, „PPP”). Ennek az elvnek a bemutatása és implementációs lehetőségeinek felvázolása is szerepel a könyvben, a PPP-elv kiterjesztésével és a további alapelvek ismeretetésével együtt. A megfelelő szabályozó eszközök kiválasztásának kritériumaival sem maradnak adósak a szerzők, kezdve a statikus hatékonyságtól egészen a politikai megfontolásokig. Az alapelvek bemutatása után a gondolatmenet részletesen ismerteti a környezeti szabályozás valós gyakorlatát az OECD országokban és Magyarországon, azok minden előnyével és gyengeségével együtt.

Külön fejezet foglalkozik a vállalkozások környezeti kockázataival és a vezetői felelősséggel. Ez a fejezet a szerzők önálló kutatásán alapul: módszertanul szolgáltnak a vállalatok környezeti kockázatainak becslésére, hipotézist állítanak fel a „testre szabott” környezeti menedzsmentről. A megoldás alap gondolata a vállalkozások környezeti kockázatainak endogén és exogén komponensekre való elkülönítése.

Kerekes Sándor és Szlávik János műve igényes, áttekinthető összefoglalást ad a nyu-

gati környezetgazdálkodás standard ismeretanyagáról, kitekintést nyújtva a kapcsolódó tudományágak (ökológia, jog) irányába is.

A *Környezetvédelmi Kiskönyvtár* sorozat első két kötete széles olvasóközönségnek íródott és általános áttekintést nyújt. A kérdéssel kapcsolatban azonban számos olyan probléma és feladat jelentkezett, amely szükségessé tette a tájékoztatást egyes speciális szakmák és szakterületek számára is. Ezt az igényt felismerve a sorozat további kötetei jól meghatározott szűk célcsoportoknak szólnak, mindig egy-egy aktuális kérdéskört diszkutálva.

A harmadik kötet a *Kézikönyv a veszélyes hulladékokról*, melynek szerzői *Bese Erzsébet, Biacs Tamásné, Dorkó Zsuzsanna, Markó Csaba és Szerjopulosz Krisztoforosz*. Ez a szó klasszikus értelmében vett kézikönyv. A gondolatmenet a veszélyes hulladékokkal kapcsolatos nemzetközi és hazai szabályozás áttekintésével indul, majd rátér az igen sokrétű feladatok áttekintésére. útmutatót adva a veszélyes hulladékokkal összefüggő minden engedélyezési és adminisztrációs feladat megoldásához. A hulladékgazdálkodás jogi szabályozására vonatkozó jogharmonizációs folyamat állomásait önálló fejezet mutatja be. A szerzők nemcsak a rendelkezéseket mutatják be, hanem részletes magyarázattal, adminisztratív útmutatóval is szolgálnak. A könyv praktikus megfontolásokból született, és a kitűzött célját elérte, mindennapos munkaeszközként szolgál vállalati menedzserek, önkormányzati és államigazgatási alkalmazottak számára.

A sorozat negyedik kötete *Hatásvizsgálat, felülvizsgálat* címmel jelent meg, szerzői *Magyar Ernőke, Tombác Endre, Szilágyi Péter*. A kötet a környezeti hatásvizsgálat teljes körű áttekintésére vállalkozik: az alap-elemek és a módszertan alaplogikájának kifejtése után előbb kitekintést nyújt a nemzetközi gyakorlatra, majd konkrét példákkal illusztrálva bemutatja a magyarországi gyakorlatot. A könyv alkotóinak célja a valóságban alkalmazható rendszer bemutatása volt, nem pedig a hatás- és felülvizsgálat ideáltípusának ábrázolása. Ez utóbbinak a fejlett országokban igen gazdag a szakirodalma, de ott is szakadék tátong az elvárások és a gyakorlat között. A könyvre jellemző gy-

akorlati megközelítés annak a tisztázását is jelenti, hogy a módszerek alkalmazásától az olvasó mit várhat el és mit nem. A szerzők nem csupán a száraz adatközlésre hagyatkoznak, hanem át kívánják adni sok éves gyakorlati munkájuk tapasztalatait.

A sorozat ötödik kötete az *Auditálás, menedzsment rendszerek* címet viseli. A kötet szerzői *Kósi Kálmán, Kovács Endre, Kómi- ves József és Varga József*. Művüket elsősorban a vállalati szférának szánják, a környezeti menedzsment feladatok megoldásához adnak útmutatást.

A vállalati irányítás, illetve döntéshozatal eredményességének kulcsa a hatékony döntéselőkészítés és döntéstámogatás. Ezt a komplex folyamatot a vállalati controlling rendszer végzi. Innen származik a gondolat, hogy a környezeti információs (és monitoring) rendszer működtetését a vállalati controlling keretein belül valósítsák meg. A szerzők részletesen bemutatják az öko-controlling — mint a környezeti menedzsment rendszer működtetésének hatékony eszköze — jellegzetességeit, majd rátérnek a rendszer dokumentációs és ellenőrző, helyesbítő funkcióira. A vállalati környezeti menedzsment áttekintése után a környezetvédelmi auditálásról, azaz a vizsgált szervezet környezetvédelmi tevékenységét megítélő eljárásról kapunk képet.

A vállalatok környezeti problémáinak piaci önszabályozása először az Egyesült Államokban alakult ki, erről történeti áttekintést nyerünk. A vállalati környezetmenedzsment rendszerek megvalósítására számos nemzetközi ajánlás született, ezek közül a szerzők a környezeti önértékelő programot (ESAP) mutatják be részletekbe menően. A stratégiai menedzsment elemzési fázisának méltán népszerű eszköze a SWOT (GYELV) elemzés, ami a vállalat erősségeinek, gyengeségeinek, piaci lehetőségeinek és veszélyeinek összefüggéseit vizsgálja. A szerzők bemutatják a SWOT elemzés környezeti adaptációját. Az 1980-as évek közepe táján tűnt fel Kanadában a környezetvédelmi, biztonságtechnikai és egészségügyi fejlesztéseket összhangba hozó filozófia, az ún. Felelős gondoskodás programja. Ez a program gyorsan meghódította az Egyesült Államokat és utána az egész világot. A könyv röviden ismerteti a

program lényegét. A környezeti auditálás eljárásaira a nemzetközi szervezetek is készítették ajánlásokat, ezek közül a kötet az EBRD és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC) ajánlásait ismerteti.

A környezeti auditálás fontos eleme az ún. „compliance audit”, azaz a törvényi, jogszabályi előírásoknak való megfelelés. A szerzők ismertetik a magyar előzményeket és a jelenlegi gyakorlatot, majd rátérnek az EU szabályozási eljárására (1836/93/EEC). Az 1836/93/EEC szabályzat kihirdetésével a szabványosítási háttér kialakítása is megkezdődött. Átdolgozták a korábbi BS 7750:1992 szabványt, hogy megfeleljen az EU új követelményrendszerének, az EMAS-nak. Az új BS 7750:1994 szabvány kielégítette az EU követelményeit, mégis rövid életű volt, ugyanis 1996-ban az ISO 14001-es szabvány EN szabvánnyá válásával hatályát veszítette.

A vállalati minőségbiztosítás területén az ISO 9000-es szabványsorozat alkalmazása viharos sebességgel indult meg az 1990-es években. Minden jel arra mutat, hogy az ISO 14000-es szabványsorozat is hasonló karrier előtt áll, ezért a szerzők a könyv második felét ennek részletes ismertetésére szánják. A rövid történeti áttekintés után elhelyezik a vállalati környezetmenedzsment rendszerekre vonatkozó ISO 14001-es szabvány feladatköreit a vállalati integrált menedzsment rendszerben, majd részletesen ismertetik a szabvány minden egyes fejezetét, az ehhez kapcsolódó feladatokat. A könyv utolsó fejezete végül a környezeti menedzsment rendszer auditálásának és tanúsításának folyamatát mutatja be, hozzájárulva ezzel az ISO 14001 egységes, következetes értelmezéséhez, az implementációs eljárás megértéséhez.

A sorozat hatodik kötete a *Veszélyes anyagok és készítmények* címmel jelent meg, és megközelítésében a veszélyes hulladékokkal foglalkozó kötethez áll közel. A kötet szerkesztője Kozák Kristóf, aki az egyes fejezetek megírására az adott terület szakembereit kérte fel. Így Ungváry György a veszélyes anyagok osztályozásának és forgalmazásának jogi háttéréről, Adamis Zoltán a veszélyes anyagokkal kapcsolatos korlátozásokról és tilalmakról, Paál Tamás a helyes laboratóriumi gyakorlatról (GLP),

Ocskó Zoltán a növényvédő szerek engedélyezéséről, Kozák Kristóf az OECD témához kapcsolódó tevékenységéről, Dura Gyula a kockázatbecslésről, Gruiz Katalin a környezeti kockázat méréséről, végül Scheuring Imre a termelés biztonságáról, illetve a veszélyes áruk szállítására vonatkozó egyezményekről ír összefoglalót. A kötet fejezeteinek meghatározásánál a szerkesztőt az a szempont vezette, hogy a közelmúltban elért eredményekhez vezető út bemutatásával, a szakterületen jelenleg hatályos jogintézmények ismertetésével, a még kialakítandó szabályozási területek megelőzésével elősegítse a fejlett országok jogrendjével harmonizáló nemzeti joghoz való alkalmazkodást. Ebben a kötetben szerepelnek mindazok a kulcskérdések, amelyek az eltérő szakterületeken azonos fogalmakkal, de esetenként jelentősen eltérő tartalommal szerepelnek (pl. veszélyességi kategóriák, jelölés stb.). Az összefoglaló erénye, hogy elősegíti a nem szakember olvasók számára a nem teljesen ismert kifejezések tisztázását (GLP, ELINCS stb.), és jól használható áttekintést nyújt a veszélyes anyagok szabályozásáról.

A Környezetvédelmi Kiskönyvtár sikerrel debütált, kötetéből újabb és újabb kiadások válnak szükségessé. A sorozat fő erőssége, hogy olyan, aktuális és sokakat foglalkoztató témaköröket tárgyal, amelyekről mindeddig hiányzott a kompetens tájékoztatás. A vállalkozás további kötetei közül az önkormányzatok környezetvédelmi kézikönyve a közelmúltban jelent meg, az EU környezetjogi rendszerének áttekintését célzó kötet pedig az előkészítés stádiumában van.

Puppán Dániel

(A Közgazdasági és Jogi Könyvtadó Környezetvédelmi Kiskönyvtár-sorozatának megjelent kötetei a következők: 1. Bándi Gyula: Környezetvédelmi kézikönyv, 1996. 365 o. 2. Kerekes Sándor — Szlavik János: A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei, 1996. 265 o. — 3. Bese Ezsébet — Biacs Tamásné — Dorkó Zsuzsanna — Markó Csaba — Szerjopulosz Krisztoforosz: Kézikönyv a veszélyes hulladékokról, 1996. 346 o. — 4. Magyar Emőke — Tombác Endre — Szilágyi Péter: Hatásvizsgálat, felülvizsgálat, 1997. 240 o. — 5. Kósi Kálmán — Kovács Endre — Kómvics József — Varga József: Auditálás, menedzsment rendszerek, 1997. 230 o. — 6. Kozák Kristóf (szerk.): Veszélyes anyagok és készítmények, 1998. 325 o.)

MAGYAR JÖVŐKÉPEK

Ha visszagondolok arra, hogy gyermekkoromban, az 50-es években, hogyan képzeltük el az ezredfordulót, akkor futurisztikus épületek, furcsa alakú és működésű gépkocsik és egyéb közlekedési eszközök, mindennapos úrutazások, általános jólét és gazdagság jut eszembe. Ahogy' azután teltek az évek és az ezredforduló egyre közeledett, mindinkább egyértelművé vált, hogy az ezredfordulóra Magyarország nem fog oly nagy mértékben megváltozni, mint ahogyan azt néhány évtizede elképzeltük.

Minden gondolkodó embert foglalkoztat, milyen lesz Magyarország a következő évezredben. Feltehetőleg ez készítette a *Magyar jövőképek* című kötet 38 szerzőjét is tanulmányaik megírására. Ha valaki a jövőről ír, alapvetően két megközelítést alkalmazhat: vagy (1) igyekszik teljesen elszakadni a múlttól, a jelentől és fantáziáját szabadjára engedve megpróbál kialakítani valamiféle képet a jövőről, vagy (2) figyelembe véve a jelenlegi folyamatokat kísérletet tesz különböző scénáriók felrajzolására. Az első esetben nagy valószínűséggel valamilyen utópia lesz a produktum, ami lehet igen érdekes és hasznos, hiszen újfajta gondolkodásra stimulálhat, és feladatot adhat az utókornak a megvalósítás terén. A második esetben jelenlegi gondolkodásunk számára realitább megoldások születhetnek. E két megközelítés természetesen keveredhet is egymással.

Új utópisztikus képet felrajzoló írás nem található a kötetben. Ami utópiaként kezelhető, az vagy múltbeli elképzelésekhez nyúl vissza (pl. magántulajdon és verseny nélküli társadalom), vagy a jelenlegi tagadásán alapszik (hogy például nem fogunk autót használni, csak biciklit). Ezek nem nyújtanak vernei élményt. Persze ritkán akadnak olyan emberek, akik egy évszázaddal előre megálmodják a jövőt.

Néhány tanulmány a jövő helyett a múltba fordul. Ezek a folyamatleírások, illetve elemzések hasznosak lehetnek azok számára, akik e folyamatokat nem ismerik, hiszen a jövő történései a múltban és a jelenben gyökereznek.

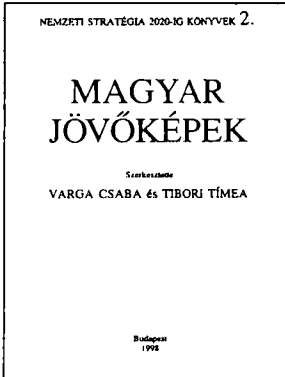
A tanulmányok nagyobbik része — akár globális kérdésekkel, akár egy-egy részte-

rülettel foglalkozik — a múltból és a jelenből indul ki, modellépítésében figyelembe veszi a mai trendeket. Megpróbálja felhasználni a jelenlegi folyamatok pozitív elemeit, és kikiktatni a negatívokat. A kötet jövővel foglalkozó tanulmányai — tudatosan vagy tudat alatt — többnyire ezt a módszert követik. Két fő vonulat ragadható meg bennük. Az egyik a *globalizáció*, az egységesedés folyamata, amelynek alátámasztására helyenként a keleti filozófiát is felhasználják. Megoszlának a vélemények arról, hogy e folyamat pozitívan vagy negatívan fog-e hatni az emberiségre. A másik fő vonulat — talán éppen a globalizációs és egységesülési folyamat tudatalatti vagy éppen tudatos kompenzálására — a helyi, a *civil társadalmak szerveződését* helyezi középpontba. Ez a megközelítés jellemzi a társadalmi jövőképeket felvázolni igyekvő tanulmányok többségét. E tanulmányok igen széles skálán mozognak, s bár a kötetből nem rajzolódik ki egy átfogó társadalmi modell, annak számos eleme mozaikszerűen összerakható.

A skála egyik végén erősen utópisztikus, hatalom nélküli társadalommodell található, mely a francia forradalom szabadság-egyenlőség-testvériség eszményeit helyezi középpontba, hozzátéve még az emberi méltóságot. Mivel a pártok a hatalom megszerzésére irányulnak, egy hatalommentes társadalomban nincsen rájuk szükség. Egyébként is, a pártok eredetileg osztályérdekek kifejezésére jöttek létre, a mai érdekek pedig ennél sokkal szórtabbak, így ez is a pártok megszűnésének szükségességét támasztja alá. A megoldás — véli ez a felfogás — a civil parlament lenne. E tanulmány szerint nem lenne magántulajdon és verseny, ugyanakkor nem tér ki sem a tulajdonviszonyok mikéntjére, sem a társadalmat mozgató, illetve koordináló erőkre.

Több tanulmány teszi le a voksot a *közvetlen demokrácia* mellett. A képviseleti demokráciát nem tartják megfelelőnek, mert (1) a társadalom jelentős részének véleményét, elképzeléseit így figyelmen kívül lehet hagyni; (2) a rossz képességű képviselőket nem lehet idő előtt visszahívni, s ez komoly veszteségeket jelenthet az országnak; (3) az

átruházott hatalommal könnyen vissza lehet élni. (4) a demokrácia így felszínes és csupán négyévente gyakorolható. E felfogás egymás mellé rendelt személyek, illetve csoportok önszabályozó koordinációjaként képze- li el a társadalom működését.

A civil társadalom döntési lehetőségének biztosítását az alkotmányban lefektetett népfeltség elvére alapozza. Mivel a közvetlen demokrácia alapfeltételeként a tőkékkel, erőforrásokkal való hozzávetőlegesen egyenletes ellátottságot tekinti, csoporttulajdonban gondolkodik. Nem foglalkozik ugyanakkor azzal a kérdéssel, hogyan lesz a magántulajdonból csoporttulajdon.

Hasonló problémát vet fel az az írás, amely *köz- és dolgozói tulajdon* alapján képze- li el jövőbeli harmóniára építő társadal- munkat, amelyben az érdekeltek együtt döntenének. Elveti a profitorientáltságot, a föld- és a pénztulajdon-monopóliumot, jelentős szerepet szán a szomszédköröknek és szövetszervezeteknek. E felfogásban a gaz- daságpolitikát alárendelnék a társada- lompolitikának.

Szintén e nézetegyüttesbe sorolható az az elképzelés, amely nem állami intézmé- nyek, szervezetek, hanem állampolgári ön- szerveződés, köztestületek, civil szerveződé- sek, alkotmányos társadalmi egyezség alap- ján képze- li el társadalmunk működését a jövőben. E felfogásban jelentős szerepet kap a szolidaritás, az igazságosság és a haté- konyság.

Bár az itt említett elképzelések legtöbbsze- g elnagyolt és jelenleg néhány vonatkozásban utópisztikusnak hangzik, kétségtelen, hogy beleillik abba a világméretű trendbe, amely-

nek során a civil szervezetek egyre több funkciót vesznek át az államtól, amelynek hatalma a multi- és transznacionális cégek növekvő befolyása miatt is csökken. Nagy kérdés azonban, hogy létre lehet-e hozni egy olyan civil szervezethálózatot, amely haté- konyan képes a társadalom működését, koordinálni, a döntések végrehajtását ellen- őrizni, a szabályszegőket szankcionálni és a többi, jelenleg állami funkciókat ellátni.

A tanulmányok egy részére a *civil tár- sadalmi szerveződésre építő társadalmi mo- dellt ötvözik a magántulajdonnal*. Ezeket ta- lán úgy lehetne röviden jellemezni, hogy ke- vésbé utópisztikusak, s leginkább a jóléti társadalom egy továbbfejlesztett, egyre in- kább civilé váló változatát testesítik meg.

A tanulmányok harmadik csoportja a je- lenlegi folyamatokból extrapolál. Igyekeznek kiemelni a pozitív folyamatokat, de ugyan- akkor számolnak a negatívakkal is.

S végül van egy negyedik csoport is, amely a *problémákra összpontosít*, vagy azo- kat nagyítja fel. E negatív víziókat akár ka- tasztrofamegközelítéseknek is nevezhet- nénk (például, hogy a globalizáció folyama- tában eltűnik a magyar nyelv, a magyar- ság).

A pozitív megközelítéseket a társadalmi igazságosság, a szolidaritás, a segítőkész- ség, a magas fokú moralitás, a harmónia, az egységes-globális gondolkodás, a haté- konyság jellemzi. A negatív megközelítések- re mindezek hiánya jellemző, továbbá e megközelítések szerint erősödik majd s uralkodóvá válik az individualizmus és a különböző részcsoportok, részérdek- ek (etnikumok, kultúrák, társadalmi csoportok, vallások stb.) harca, illetve — az ezzel el- lentétes megközelítésben — a globalizációs folyamat elnyeli, megszünteti majd a kü- lönbözőségeket. Nő a globális rendszerek — és ezzel az egyes országok — sebezhetősége (például az informatikai rendszereken ke- resztül), s ez végzetessé is válhat.

De csoportosíthatjuk a kötet tanul- mányait más rendezőelvek szerint is. Ennek alapján az egyik csoport globális megköze- lítésben tárgyalja a jövőbeli kérdéseket, egy másik csoport regionális megközelítést al- kalmaz, míg a harmadik csak Magyaror- szággal foglalkozik. Országunk kis mérete miatt aligha képzelhető el, hogy a globális

problémák — amelyek közül egy-kettő már megközelíti a kritikus szintet — ne érintsenek bennünket. Csak szűk látókörűnek és rövid távúnak nevezhető az a fajta gondolkodás, amely abban reménykedik, hogy a globális problémák határainkon kívül maradnak. *László Ervin* kifejezésével élve: új világképre és a planetáris tudat kialakítására van szükség, amely megfelelően hosszú távban tud gondolkodni az egész emberiség javára.

A regionális megközelítések Magyarországnak központi szerepet szánnak a Kárpát-medencében. Egyes elképzelések szerint betölthetné a hid szerepét Ázsia felé. E szerep betöltéséhez (is) feltétlenül szükség van az oktatás és a kultúra társadalmi jelentőségének növelésére. A jövő társadalmá egy tudás bázisú társadalom, és annak az országnak lesznek esélyei a kiugrásra, amelynek tagjai magasan képzettek, amely komoly szellemi tőkével rendelkezik. A jövő emberközpontú társadalmában az erkölcs is kitüntetett szerepet kap — van tehát feladatunk bőven az elkövetkezendő években.

A kötet az itt említetteken kívül még számos — sehova sem sorolható — résztemával foglalkozik, amelyeket egy ilyen rövid recenzióban még megemlíteni sem tudunk. A tanulmányok minden szempontból igen vegyesek. Rontja a könyv értékét, hogy az egyes részcímek alatt oda nem illő írások találhatók, hogy a kötet nincs rendesen megszerkesztve; sok az értelmetlen mondat, a zavaró betűhiba, rossz elválasztás, tanulmányonként változik a bibliográfiai hivatkozási rendszer, a jegyzeteket hol a lap alján, hol a tanulmány végén lehet megtalálni és így tovább. Mindezek ellenére jó, hogy — nyilván igen sok munka árán — elkészült e meglehetősen vastagra duzzadt kötet, mert néhány gondolatébresztő írása hozzásegíthet nagymértékben hiányzó jövőképünk kialakításához. (*Nemzeti stratégia 2020-ig könyvek 2. Szerkesztette: Varga Csaba és Tibori Tímea, Budapest, 1998*)

Tamási Péter

MAGYAR ANARCHIZMUS

A kötet két fiatal szerkesztője közel másfél évtizede avatott kutatója az anarchizmus témakörének. Számos tanulmányuk és könyv formában is publikált műveik jelzik, már egyetemi éveik alatt megragadta őket az „eszme”, amely „nem”-et mond a kapitalizmus verseny s pénz-orientált „erőszak” által fenntartott világának.

A szerzőpáros első publikációi az anarchizmus témaköréből a 80-as évek elején jelentek meg. Számos cikket, tanulmányt adtak közre folyóiratokban, 1994-ben önálló kötetük jelent meg a nemzetközi anarchista mozgalom dokumentumairól és még ugyanebben az évben monográfia a magyarországi anarchizmusról.

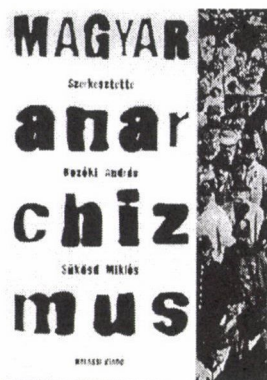
Jelen kötetük mintegy kiegészíti a monografikus feldolgozást, amennyiben — ma már nehezen hozzáférhető — dokumentumokat közöl. Négy korszakról, négy fejezetben olvashatjuk az anarchizmus eszméjének magyar szerzőit:

- Radikális szocializmus és anarchizmus (1883—1884);
- Ideális anarchizmus és agrárszocializmus (1894—1906);
- Anarchizmus és anarchoszindikalizmus (1904—1917);
- Anarchizmus és tanácskommunizmus (1919).

A szerzőpáros az „Előszó”-ban igazítja el az olvasókat a válogatott dokumentumok értelmezhetőségében. Eszerint az első szakaszban nem sikerült tömegbázisra szert tenniök, noha a szociáldemokrácia ellenlábásává váltak. A második szakaszban az agrárszocializmus révén már nagyobb hatást értek el, különösen a földtelennel kapcsolatosan. A harmadik korszak — *Baththyány Ervin* fellépésével, a szociáldemokráciából részben kiábránduló *Szabó Ervin* anarchoszindikalizmusával — nagyobb népszerűsége számíthatott a földművelők és a munkásság körében is. A negyedik szakasz főleg az újraindított Társadalmi Forradalom

c. lap és Krausz Károly tevékenységéhez kö-
tődik a Tanácskommunizmus egyetlen évé-
nek anarchista dokumentumaival.

Ezt a rendezési elvet azonban — a re-
cenzens véleménye szerint — aligha az írá-
sok, dokumentumok természetének kü-
lönbsége, mint inkább az a háttér ismeret-
anyag sugallta, amelyet már korábban mo-
nografikus művekben feltártak. A do-
kumentumok így inkább előző műveknek
illusztrációi, semmint a magyarországi
anarchizmus gazdag, sokszínű palettájá-
nak.

A közölt forrásokból is bőséges ismeret-
hez juthat az olvasó az anarchista szerzőket
átható eszmékről; s arról is, ami csupán
„stílusbeli”, „hangsúlybeli” eltérésekben
megkülönbözteti őket. A közös, a különböző
személyiségeket egyaránt jellemző pont:
„erőszak nélkül”; „állam nélkül”. A szabad
individuumok állami erőszak-nélküli
együttélésének lehetőségében való hit, mert
valamennyien hitték: a semmiféle erőszak-
nak alá nem vetett egyén az egyének szabad
társulása révén képes mindennapi életét
boldoggá tenni; gazdaság, jog, igazság ép-
pen csak ilyen szabad társulások révén va-
lósulhat meg, emberhez méltó életformákat
kialakítva... Az ember ugyanis — vallották
valamennyien — „természettől” fogva jó.
Schmitt Jenő Henrik a minden emberben

ott lakozó „isteni” lélekből eredeztette a füg-
getlenség vágyát. Azt vallotta, hogy Krisztus
saját példájával volt előképe az ember önál-
lóságra ébredésének és szuverén személyisé-
ge kimunkálásának. Mások, még ősbibb pél-
dáképekre vezették vissza a független szu-
verén egyén társadalomalakító képességét.

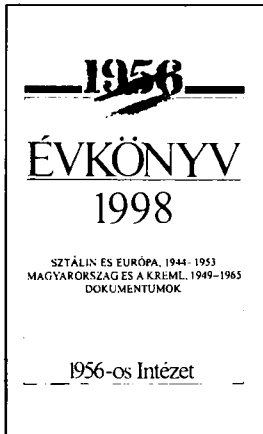
Megoszlottak a vélemények abban a kér-
désben, hogyan érhető el az „erőszak nél-
küli”, „állam nélküli” társadalom. A magyar-
országi anarchisták között alig volt hive
akárcsak az „általános sztrájk”-nak is. Amit
pedig az anarchizmussal kapcsolatban a
közhiedelem vall: a „terror”, az erőszak vég-
képp távol állt tőlük. Közli a szerzőpáros
a kötetben Schmitt Jenő Henriknek „A ki-
rályné meggyilkoltatása” című írását is,
amelyben az Erzsébet királynő elleni me-
rénylet kapcsán itéli el az elvetemült gyil-
kost, „...aki magát a teljesen korlátlan, az
egyedüli tökéletes és valódi, az uralom nél-
küli szabadság, az anarchia hívének vallani
merészeli”. (146. o.) „Minden közösséget
megtadunk a bosszúállás és gyilkosság
híveivel...” (Uo.)

A szabad individuumok alkotta függet-
len társadalom szeretetvezérelt, *erőszak-
mentes* társadalmá fölötte vonzó, noha „utó-
pisztikus”. Elismerés a szerzőpárosnak,
hogy kötetükkel ráirányítják a figyelmet
ezekre a sokak előtt talán „kövület”-nek vél-
hető, ám tanulmányozásra érdemes gondo-
latokra. Kár, hogy nem adtak a kötet végén
egy eligazító rövid biográfiát az írásaikkal
megjelenített szerzőkről; úgyisintén szíve-
sen vettük volna azoknak a lapoknak rövid
ismertetését is, amelyekben az írások meg-
jelentek. A kötet végén válogatott irodalmat
közölnek az anarchizmus témaköréből; va-
lamint információt adnak a szerzőpáros e
témabeli korábbi munkáiról. (*A magyaror-
szági anarchizmus történeti dokumentuma-
iból. Szerkesztette: Bozók András — Sükösd
Miklós. Balassi Kiadó, Budapest, 1998. 346 o.*)

M. Kondor Viktória

AZ ÉRTELMEZÉS MINT DOKUMENTUM

A szerkesztés egy módszertani és egy tartalmi célkitűzést egyesít, amely a kötetnek mint forrásmunkának az értékét jelentősen növeli. A közreadott dokumentumok és a megjelölt korszak egyes problémáit elemző tanulmányok összegyűjtése avval a nehézséggel számol, amelyet *Joachim Gauck* bevezető tanulmánya vet fel: a szembenézés nehézségével. Az 1956-os Intézet Évkönyvei esetében a kihívást fokozza az a tény, hogy a „szembenézők” mind a szerzők, mind pedig az olvasók közül, sokan részesei voltak az eseményeknek. Így a szembenézés nem csak az eseményekkel, hanem a szereplők önmagukkal való szembenézését is jelenti.

Az értelmezőnek ettől a sajátos pozíciójától szinte elválaszthatatlan a szubjektív látásmód. A pártatlanság érdekében a szerkesztésnek úgy sikerült áthidalnia ezt a szubjektív elemet, hogy az értelmezésekben és visszaemlékezésekben megjelenő élményanyag is történeti anyagként kerül bemutatásra. A jelen válogatás tartalma és formája szerencsésen számol a hitelességnek evvel a kihívásával. A szerkesztés az események értelmezését is dokumentumként kezeli, ezáltal nagy eséllyel közelít ahhoz, amit a kutatás objektivitásának lehet nevezni.

Ennek megfelelően a kötet felosztása a következő: *Sztálin és Európa 1944–1953. Magyarország és a Kreml, 1949–1956. Do-*

*kumentumok; tanulmányok és forrásközlések, ismertetések és kritikák. A tanulmányok és forrásközlések című fejezet átmenet a tisztán történeti és tisztán elemző részek között. A dokumentációs anyag közreadásának és értelmezésének ezt a felosztását *Bronislaw Geremek* levele és *Joachim Gauck* tanulmánya előzi meg. Mint már említettem, *Gauck* tanulmányának a többi szöveget megelőző helye előre jelzi a dokumentumok közreadásával és az elemzés hitelességével való számvetést.*

Az intézet eddigi évkönyveihez csatlakozva, ez a kiadás is egy jól ismert és ugyanakkor nehezen kimeríthető kérdést vet fel újra: mi is volt a kommunizmus? Válaszképpen, a kötetben közreadott és elemzett források a rendszer szürkése mögött rejlő konfliktusok és éppenséggel ideológiák sokszínűségét tárják fel. A dokumentumokból kiderül, hogy az ideológiai egységről vallott, önmagában is többé-kevésbé ideologizált képet, nemzeti és piaci érdekek, valamint a vezetőik pártpolitikára lefordított egyéni ambíciói tagolták, vagyis olyan tényezők, amelyeket a rendszer tagadott. Például, a lengyel és a magyar gazdaság szovjet „privatizálása”, olyan intézkedések sorozata volt, amelyet a rendszer hivatalosan felváltott gazdaságfilozófiája valójában tiltott. Hasonlóképpen, *Rákosi* és *Sztálin* levélváltásából kiderül, hogy *Rákosi*nak egyéni ambíciója volt, hogy a Kreml Magyarország fegyverkezéssel és iparosítással szemben támasztott követelményeit túlteljesítse. *Sztálin* csitító válaszai ezekre a túlkapasokra pedig a birodalmi szempont válasza a kisállam mint „vidék” felesleges buzgalmára. Tehát mindkét vezető perspektíváját olyan elemek is meghatározták, amelyek túl voltak mindazon, ami a rendszer alapelveiből egyenesen levezethető.

Az összeállításból kiderül, hogy az el-lenségkép konstruálása a vasfüggöny mindkét oldalára jellemző volt. Sajátos módon, a politizált információba való bezártság, nemcsak a kommunista országok társadalmában létezett, hanem Nyugaton is. Ebből a szempontból nagyon tanulságos az évkönyv *Csepeli György*, *Dessewffy Tibor*, *Dulovics De-*

zsó és Tóka Gábor „Menekültek és elméletek. Az 1956-os forradalom után Nyugatra menekültek attitűdjeinek befejezetlen vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban” című fejezete, amely az ötvenhatos menekülthullám amerikai társadalomkutatókkal való kapcsolatfelvételéről szól. A feldolgozott anyagból kiderül, hogy a vasfüggöny egyik oldalán sem voltak kellő mértékben adottak a tapasztalati és fogalmi eszközök a másik oldal megértéséhez. Legalábbis az ötvenha-

tos forradalom és az azt követő kivándorlási hullám idején a Kreml érdekszférájába tartozó társadalmak problémáinak megértésére törekedő nyugati kutatók csak leegyszerűsített, esetleges és propaganda szintű általánosításokkal tudtak közeledni a szovjet rendszer mindennapi valóságához. (Az 1956-os Intézet 1998-as évkönyve. 56-os Intézet, 1998.)

Szilágyi Mihály

Beérkezett könyvek

A BIOLÓGIAI NÖVÉNYVÉDELEM HELYZETE MAGYARORSZÁGON. Írta: Darvas Béla, Polgár A. László, Schwarzinger Ildikó, Turóczy György. Szerkesztette: Polgár A. László. Készült az OMF megbi-
zálásából, Somogyi Zoltán szakmai irányításával. Budapest, 1999. 278 o.

A tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a biológiai eredetű növényvédőszer kutatásával, felhasználásával kapcsolatos magyarországi és európai helyzetéről, különös tekintettel az 1999-ben induló és 2002-ig tartó 5. Kutatási és Technológiai fejlesztési európai uniós keretprogramra. A kiadvány egy ígéretesnek tűnő K+F területen, az ún. „biopreparátumok” területén érdekelt pályázók informálására készült. A biológiai növényvédelem nem csupán mezőgazdasági technológia, hanem számos társadalmi vonatkozású kapcsolódási ponttal rendelkezik. Ezek tárgyalására a kötet nem vállalkozik, azonban jelzi az egyes tématerületeket záró alfejezetekben, ha szabályozást lát szükségesnek, vagy az adott kérdéskör átgondolását más területek szempontjából is fontosnak tartja. A kötet mellékletben gyűjtötte össze azokat az európai uniós korábbi kutatási és fejlesztési programokat, amelyek kapcsolódnak a témához.

Jonathan Crary: A MEGFIGYELŐ MÓDSZEREI. LÁTÁS ÉS MODERNITÁS A XIX. SZÁZADBAN. Fordította: Lukács Ágnes. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 192 o. Ára 1310 Ft

Az Osiris könyvtár Pléh Csaba által szerkesztett pszichológia-sorozatában megjelent, számos ábrával illusztrált könyv a modernitás kialakulását, mibenlétét tárgyalja, és helyezi némileg új megvilágításba. A szerző a XIX. század elejére teszi a modernitás kezdeteit, jóval korábbra, mint az impresszionista festészet megjelenése. Elgondolása szerint a látvány manipulálása, s ezzel a megfigyelő, a megfigyelés szubjektivitásának felismerése, már az élettannal, majd a fényképezés felfedezésével megkezdődött. Crary pszichológiai, filozófiai, művészet- és technikatörténeti elemzésével amellet érvel, hogy a tudomány modernizmusa korábbi fejlemény, mint a modernnek nevezett művészeti ábrázolások felbukkanása.

Michel Foucher: EURÓPA — KÖZTÁRSASÁG. TÖRTÉNELMEK ÉS GEOGRÁFIÁK KÖZÖTT. Fordította: Gelléri Gábor. Politikatörténeti Füzetek XIV. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 138 o. Ára 1100 Ft.

A francia földrajztudós és geopolitikus esszéje azokhoz szól, akik szélesebb tudományos és gondolati kitekintéssel szeretnék megismerni Európa kérdéskörét, az új európai szerveződés tendenciáit. A kontinenst földrajzi, politikai és fogalmi egységként vizsgálja, felhasználva a modern társadalomtudományok széles körének eredményeit. A színes térképekkel is illusztrált kötet újszerű megközelítést kínálja a kontinens problematikájának.

Gerstner Károly: A NÉMET VONATKOZÁSÚ ELEMELK ÚJABB ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRAINKBAN. Nyelvtudományi értekezések 145. sz. 146 o. Ára 750 Ft.

A magyar nyelvtudománynak hagyományosan sikeres területe az etimológia, a szavak eredetének vizsgálata. Ennek két igen jelentős kiadványa A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESZ) és az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (EWUng). A szerző ezek német vonatkozású anyagát emelte ki és tárja most az érdeklődők elé. Nemcsak a „tisza” jövevényszókat, hanem a német mintájú tükörképződményeket, a német nyelv közvetítésével a magyarba került szavakat és egybeeket is. A munka mintegy kiegészítője a két korábbi kötetnek és ugyanakkor további mélyebb elemzések alapjául szolgálhat.

Vlagyimir Jelisztratov: SZLENG ÉS KULTÚRA. SZLENGKUTATÁS 2. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998. 184 o.

A kötet nemcsak magáról a szlengről szól, hanem ezen keresztül általában a nyelvről, a nyelvet használó emberekről, a nyelvet kutató tudósokról, a nyelvészekről a filozófusokig. A szerző nem egyszerű szókincsbeli vagy szociolingvisztikai jelenségként kezeli a szlenget, hanem a nyelv és a kultúra egymásra hatásának eredményét látja benne. A szleng létezésének okát és formáját igyekszik megtalálni, és ehhez a nyelvészeti eszközökön kívül a nyelvfilozófia és a nyelvkulturológia gondolkodásmódját, módszereit is felhasználja.

„KELET PÁRIZSÁTÓL” A „BŰNÖS VÁROSIG”. Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához. 1870—1930. Összeállította és szerkesztette *Sipos András* és *Donáth Péter*. Budapest Főváros Levéltára — Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1999. 482 o. Ára 950 Ft. A szöveggyűjtemény elsősorban oktatási anyagnak készült, de érdekes és tanulságos olvasmány mindazok számára, akiket a város történetének alapkérdései, a régi Budapest korszakai, színei érdekelnek. A válogatás arra törekedett, hogy a városra mint egészre vonatkozó legfontosabb korabeli álláspontokat, döntéseket dokumentálja. Szemléltetni kívánja ugyanakkor a társadalmi jelenségeket, folyamatokat, a művelődés kereteit, a mindennapi életet és ezek egykorú megítélését is. A készülő második kötet az 1930 és 1960 közötti időszak dokumentumait tartalmazza majd.

Arthur Koestler: EGY MÍTOSZ ANATÓMIÁJA. Fordította *Makovecz Benjamin*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 324 o. Ára 1480 Ft.

Az Osiris Könyvtár sorozatban megjelent kötet a világhírű író cikkeiből, tanulmányaiból válogatta anyagát. Írásai a szabadság huszadik századi dilemmáival kapcsolatosan ma is érdekes és fontos gondolatokat vetnek fel. Különös érdeklődésre tarthat számot a halálbüntetéssel foglalkozó tanulmány, amelyben a szerző, aki közéleti szereplőként elvetette a halálbüntetést, a probléma etikai, társadalomfilozófiai, társadalomtörténeti vonatkozásait elemzi.

Robert Henry Robins: A NYELVÉSZET RÖVID TÖRTÉNETE. Fordította *Siptár Péter*, az utószót írta *Cser András*. Osiris Kiadó — Tinta Kiadó, Budapest, 1999. 294 o. Ára 1680 Ft.

A szerző a nyelvészettörténetet úgy tárgyalja, hogy azt az európai nyelvészeti története köré építi. Nem mintha az európai nyelvészetet a többen felsőbbrendűnek gondolná, hanem mert ez lehetővé teszi egyfajta folyamatos fejlődési vonal köve-

tését a tárgy ókori görögországi eredetétől kezdve a huszadik századig. A kötet a két évezrednyi áttekintéssel a tudomány jelen helyzetét is megfelelő távlatba kívánja állítani. Az egyes fejezetek végén lévő irodalomjegyzék további olvasnivalókat ajánl az érdeklődőknek. A mű értékes kiegészítője Cser András utószava, amely a magyar nyelvtudomány történetének rövid vázlatát adja.

Oliver Sacks. ANTROPOLÓGUS A MARSON. Fordította *Racsmány Mihály*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 360 o. Ára 1480 Ft. A szerző ideggyógyász gyakorlata során szerzett tapasztalatainak egy részét dolgozta fel ebben a munkában. Esettanulmányokban a legmodernebb neurológiai és pszichológiai elméleteket ötvözi a szép irodalmi stílusú történetmondással. Egy színvak festő és egy látását visszanyert masször kapcsán beszél a színek szerepéről érzelmi életünkben, személyiségünkben, valamint amnéziás, Tourette-szindrómás, autista betegek eseteit elemzi. Vizsgálatával betekintést enged a beteg belső világába. Az érdeklői többek között, hogy hogyan lehetséges egy sú-

lyos idegrendszeri sérülés után újraszervezni a személyiséget. Egyes korábbi munkái alapján film (Ébredések), színdarab (Harold Pinter, Peter Brook darabjai), opera (Michael Nyman műve) készült.

Claude Lévi-Strauss: FAJ ÉS TÖRTÉNELEM. *Boglár Lajos* kísérőtanulmányával. Fordította: *Bojtár Péter*. Napvilág Kiadó, 1999. 104 o. Ára: 750 Ft.

A tanulmány először 1952-ben, az UNESCO által kiadott, A faj kérdése a modern tudományban című sorozatban jelent meg, magyar fordításban azonban most először került az olvasókhöz. Bár a dolgozat csaknem fél évszázada íródott, olyan kérdésekről szól, amelyek ma is vitatott kérdései a különböző tudományoknak. Legfontosabb témái a kultúrák sokfélesége, a nyugati civilizáció helye a történelem folyamatában, a véletlen szerepe, a haladás eszméjének viszonylagossága. A tiszta és világos nyelvezetű munkában már találkozhat az olvasó az azóta nemzetközi hírnevűvé vált szerző későbbi műveinek számos gondolatával.

Fanyar Tudomány

A nyelvész tréfás kérése

Még folyik a frankhamisítási pör, amikor a koronát felváltó pengőbankjegyek szövegének véglegesítése előtt Popovics Sándor, a Nemzeti Bank elnöke a Tudományos Akadémiához fordul. Mégpedig azzal a kérdéssel, hogy megmaradjon-e ez a szenvedő ígés mondat: „A bankjegyek utánzása a törvény szerint büntetettik”. Popovicsnak ugyanis nem tetszik az ósdi, bürokratikus, „büntetettik” kifejezés.

Az Akadémia Szinyei József nyelvészprofesszort kéri fel a hamisítási tilalom helyes megfogalmazására. És ő ezt ajánlja: „A bankjegyek utánzásáért törvény szabta büntetés jár.”

Amikor az első bankjegyek megjelennek, és Szinyei olvashatja rajtuk a hamisítókknak szóló figyelmeztetést, egy vicces üzenettel fordul a Nemzeti Bank elnökéhez. A bankvezér azonban még csak humortalan udvariassággal se reagál a nyelvész alábbi tréfás kérésére: — Honorariumot nem kérek elfogadott javaslatomért, csak egy-egy „tiszteletpéldányt” a különféle „kiadványaikból”...

A gyanús Szekfű Gyula

Szekfű Gyula, a neves történész, a fasiszta veszélyt felismerve, politikailag közel kerül a náci ellenes hazafiak és a baloldal táborához. Ezért Szálasi hatalomra jutása után bujkálni kényszerül, s ebben közrejátsszik feleségének származása is. Dunántúli rejtőzködését már nem tartja biztonságosnak. Ezért egyik nap, az esti órákban beállít barátja, Huszti József Farkasrét környéki emeletes villájába. Huszti és veje, az ugyancsak történész Kosáry Domokos — Szekfű kedvelt tanítványa — természetesen felajánlják segítségüket: majd lesz valahogy! Fő az, hogy a házban szorongó többi üldözött se tudja meg, kik az új „vendégek”.

Kosáry Domokos előszedi édesapjának, dr. Kosáry Jánosnak az igazolványait. Vállas, magas ember volt az apa, akár Szekfű. Kopott igazolványképére rá lehet fogni, hogy Szekfű fizimiskájával azonos. Kosáryné Réz Lola írónő, Domokos édesanyja nem lakik náluk; ez külön is megkönnyíti az „apa” behelyettesítését.

Nehezebb volt Szekfűnét hamis igazolvánnyal ellátni. Szekfűné Antónia asszony bécsi nő lévén erősen német akcentussal törte a magyar nyelvet. Neki tehát valamilyen német nő igazolványát kellett megszerezni. Szerencséjükre, ilyesmire is akadt. Az egyik fiatal rokonnak elhunyt édesanyja erdélyi szász nő volt: báró Bedeus-lány. Ennek igazolványát kapja meg Szekfűné.

A villa emeletének egyik folyosóján két egymás mellett lévő, de külön bejáratú szobában helyezik el őket. Alig telik el két-három nap, s a kíváncsi és gyanakvó természetű házmesterné olyasmit észlel, hogy mint a társadalmi erkölcs egyik óra komoly figyelmeztetéssel fordul Kosáry Domokoshoz. Ennek nyomán intézkedik is, hogy a „német bárónő” már óvatossában látogassa a „kedves papát”. A házmesterné ugyanis azt közli Kosáryval:

— Doktor úr, jó lesz vigyázni a kedves papára! Mert az a német báróné minduntalan bejár a szobájába! Még éccaka is!

Szenes Imre „Történelmünk humorban Ferenc Jóskától—Antall Jóskáig” c. politikai vicc, anekdota és karikatúra gyűjteményéből.

C O N T E N T S

<i>Józsefné Csernák—Pál Péter Tóth: The State of Demographic Studies in Hungary, 1989—1999</i>	1281
<i>Pál Michelberger: Decreasing Subjective Risks</i>	1290
<i>Péter Koltn: Towards a New Theory of Culture</i>	1296
<i>Péter Biacs: Food Quality — Food Safety</i>	1310
Hungarian Medicine	
<i>József Sinkovits—József Horváth: Vaccines to Counter Cancer</i>	1318
Debates and Opinions	
<i>Pál Venetianer: Research Institutes: What Future?</i>	1325
<i>József Tóth: Innovation and Evolution</i>	1331
Question of the Month	
What Part Did Human Errors Play in the Devastation of Turkey through Recent Earthquakes? (Answer by <i>Attila Meskó</i> , Deputy General Secretary of HAS)	1336
Technology Policies	
<i>Tamás Zimler: Hungarian Competitiveness Seen through Austrian Eyes</i>	1339
Scientific Workshop	
<i>Tibor Braun — Andrea Pálos: Eponyms and Eponymy in Science</i>	1350
<i>László Sarkadi: The State of the Science of Atomic Collisions</i>	1354
Technical Hungarian	
<i>Nóra Pottyondy: The Language of Football</i>	1359
Look Afield	
Heisenberg, the „Bad Engineer” (<i>Gyula Bencze</i>); Masterpieces from Pre-History (<i>Gábor Nyárády</i>); Doubts over Positive Discrimination (<i>Ferenc Kovács</i>)	1362
Notebook	
<i>Endre Horváth: Tourism Viewed as Experience-Consumption</i>	1372
From the History of Science	
<i>László Kovács: György Békésy, the Scientist with Many Faces</i>	1377
Book Reviews	1383
Sour Science	1406

Tisztelt Olvasó!

A Magyar Tudományos Akadémia központi folyóirata, a **MAGYAR TUDOMÁNY** az új évezred küszöbén is folytatja a tudomány helyzetének, legújabb eredményeinek bemutatását, a tudományos viták, vélemények csokorba gyűjtött közlését.

Kérjük, a 2000. évre is fizesse elő a folyóiratot!

A költségek emelkedését sajnós a fogyasztói árral is kénytelenek vagyunk követni, ezért a **MAGYAR TUDOMÁNY** ára 2000. januártól havi 295.- Ft-ra változik.

Az éves előfizetési díj 3500.-Ft.

Előfizethető:

- * a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.) a mellékelt csekk befizetésével,
- * a Posta hírlapüzleteiben,
- * az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságánál (HELP), 1846 Budapest, Pf. 863. és
- * a folyóirat kiadójánál: AKAPRINT Kft. 1115. Budapest, Bártfai u. 65.

Tájékoztatjuk, hogy 2000. januártól a Magyar Tudomány terjesztői körét kibővítjük. Budapesten 10 könyvesbolt, vidéki egyetemi városainkban 1—1 könyvesbolt is felveszi kínálatába a folyóiratot, ahol a régebbi és az aktuális számok is megvásárolhatók.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója.

A szedés a Magyar Tudomány szerkesztőségében számítógépen készült.

A nyomtatás és a kötés az Akadémiai Nyomdában készült.

Felelős vezető: Reisenleitner Lajos — Martonvásár, 1999., nyomdai táskaszám: 2414

Felelős szerkesztő: Hernádi Miklós

Számítógépes műszaki szerkesztő: Takács István

Megjelent: 11,2 (A/5) iv terjedelemben

HU ISSN 0025-0325